Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi / Journal of Turkish World Studies,
Cilt: VI, Sayı 1, Sayfa: 81-99, İZMİR 2006.

DOĞRUDAN VE DOLAYLI OLARAK ÇİNCEYE GEÇEN TÜRKÇE KELİMELER ÜZERİNE

Studies on Turkish Words Passing Directly or Indirectly into The Chinese

Alimcan İNAYET*

Özet

Çincede diğer dillerden alınan binlerce alıntı kelime bulunmaktadır. Çinli dilcilerden Liu Zhengyan, Gao Mingkai, Mai Yongqian, Shi Youwei muhtelif dillerden Çince'ye giren 10.000 kelime (ayni kelimenin değişik şekilleriyle birlikte) tesbit etmiş ve bunları bir sözlük halinde 1984'te Shanghai Sözlük Neşriyatı'nca basılan HANYU WAILAICI CIDIAN "Çincedeki Alıntılar Sözlüğü" (A Dictionary of Loan Words and Hybrid Words in Chinese) adlı kitapta vermiştir. Bu kelimeler arasında tarihin çeşitli dönemlerinde Türkçe ve Türkçenin çeşitli lehçelerinden doğrudan ve dolaylı olarak Çinceye geçen yüzlerce Türkçe kökenli kelime vardır. Bu kelimelerin bir kısmı belirli dönemlerde değişik nedenlerle Çince'ye geçmiş, ama fazla kullanılmamıştır. Bir kısım kelimeler ise bugünkü Çincede de yoğun olarak kullanılmaktadır. Biz bu yazıda söz konusu kitaptan tespit ettiğimiz Türkçe kökenli kelimeleri tasnife tabi tutarak gerekli açıklamalarıyla birlikte bir liste halinde vermeye çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Alıntı, Çince, Dolaylı, Türkçe.

Abstract

There were thousands loan-words in Chinese. Chinese linguist Liu Zhengyan, Gao Mingkai, Mai Yongqian, Shi Youwei determined 10 thousands loan-words in Chinese and published them in "A Dictionary Of Loan Words and Hybrid Words in Chinese" in 1984. We have determined a great many loan-words from Turkish and Turkic dialect by directly and indirectly in this dictionary and classified and listed them in this article.

Key Words: Loan, Chinese, indirectly, Turkish

Çince kelime hazinesi bakımından dünyanın zengin dillerinden biri sayılır. Çincenin bu zenginliği onun kelime türetmedeki kendine has özelliğinin yanı sıra değişik dillerden hiç çekinmeden kelime almasına da bağlıdır. Bugün Çince zengin kelime hazinesiyle başta Türkçe olmak üzere Japon, Kore, Mançu, Moğol, Tibet gibi komşu ülke dillerine binlerce kelime veren dil konumuna geldiyse, bu, tarih boyunca Türkçe, Moğolca, Mançuca, Japonca, Tibetçe, İngilizce, Fransızca, Rusça, Sanskritçe, Farsça, Arapça, İbranice ve Malayca gibi çeşitli dillerden aldığı binlerce kelime sayesinde olmuştur. Ancak Çincenin yabancı dillerden alıntı yapmadaki özelliği ve telaffuzunun diakronik (artzamanlı) ve sinkronik (eşzamanlı) olarak değişken olma özelliğinden dolayı alıntıların pek çoğu tanınmaz hale gelmiştir. Buna rağmen Liu Zhengyan, Gao Mingkai, Mai Yongqian, Shi Youwei gibi Çinli dilciler muhtelif dillerden Çinceye giren 10.000 kelime (ayni kelimenin değişik şekilleriyle birlikte) tesbit etmiş ve bunları bir sözlük halinde 1984'te Shanghai Sözlük Neşriyatı'nca basılan HANYU WAILAICI CIDIAN "Çincedeki Alıntılar Sözlüğü" (A Dictionary of Loan Words and Hybrid Words in Chinese) adlı kitapta vermiştir. Biz bu yazıda sadece doğrudan ve dolaylı olarak Çinceye geçen Türkçe kelimeler üzerinde durduk. Söz konusu sözlükte tarihin çeşitli dönemlerinde Türkçe ve Türkçenin çeşitli lehçelerinden doğrudan Çinceye geçen kelimelerin yanı sıra diğer diller aracılığıyla geçen kelimeler de bulunmaktadır. Türkçe kaynaklı gösterilen kelimelerin bir kısmını Arapça ve Farsça kökenli kelimeler teşkil etmektedir. Moğolca, Tibetçe, Kıtanca, Rusça, İngilizce kaynaklı gösterilen kelimelerin bir kısmını da Türkçe kelimeler teşkil etmektedir. Biz sözlükte dağınık halde bulunan Türkçe kelimeleri büyük bir özenle tespit etmeye çalıştık. Tespit edilen kelimeleri tasnife tabi tuttuktan sonra, gerekli açıklamalarıyla birlikte liste halinde verdik. Kelimelerin sözlükteki orijinal şekillerini mümkün olduğunca aynen vermeye çalıştık. Ancak bazı özel işaretleri bilgisayar ortamında yazmak kolay olmadığından, bu tür işaretlerin, Türk çeviri yazısındaki en

* *Doç. Dr., Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü.*

yakın karşılıkları kullandık. Mesela, sözlükteki “toɣ ” kelimesini “toğ” şeklinde verdik. Sözlükte Türkçe kelimelerin anlamları ayrıntılı açıklanmıştır. Ancak bu kelimelerin anlamları Türkiye’de herkesçe bilindiği için ayrıntılı açıklamaya gerek duymadık, sadece gerekli açıklamaları yaptık. Sözlükte bazı kelimelerin Çincedeki birden fazla yazılış şekilleri verilmiştir. Biz sadece madde başlığı olarak verilen şekillerini tercih ettik.

A. Doğrudan Çinceye Geçen Türkçe Kelimeler

1. Huncadan Çinceye Geçen Kelimeler

HWC.'de 28 kelime Hunca kaynaklı gösterilmiştir. Bunlardan 14'ünün orijinal şekli gösterilmiş, 14'ünün ise gösterilmemiştir. Orijinalı gösterilmeyen kelimelerin Eski Çincenin telaffuz kurallarına göre yeniden yapılandırılması (reconstruction) gerekmektedir. Hunca kaynaklı gösterilen **单于 chányú** "Hun hükümdarı" (XHC.,s. 117), **骆驼 luòtuo** "deve" (XHC., s. 752), **鲜卑 xiānbēi** "Siyanpi" (XHC., s. 1246), **猩猩 xīngxīng** "şempanze" (XHC., s. 1288) gibi 4 kelime bugünkü Çincede çok kullanılmaktadır. Hunca kaynaklı gösterilen kelimeler şunlardır:

1. 单于chányú "Hun hükümdarlarının unvanı"< Hun. *sanok / tsanak*, HWC., s. 63

2. **撑梨 chēnglí** "tanrı"< Hun. *tängri* [Türkçesiyle aynıdır], HWC., s. 65

3. **撑梨孤涂单于 chēnglígūtū chányú** "Hun hükümdarlarının tam unvanı" < Hun. *tängri toğ sanok* [*tängri* "gök ", *toğ* "oğul ", *sanok* "muazzam" anlamındadır], HWC., s. 65

4. 橙黎独孤 chēnglídúgū "Gök oğlu"< Hun. *tängri toğ* , HWC., s. 65

5. **逗落 dòuluò** "mezar" < Hun. *tou - lo / tu - lo*, HWC., s. 84

6. 孤涂 gūtú "Hun hükümdarlarının unvanı"< Hun. *toğ* [Aslı anlamı " oğul "dur < Tü. *toğ* " doğurmak "], HWC., s. 122

7. 谷蠡 gǔlí "Hunlarda askeri ve memuri işleri idare eden, yabğu derecesinin altında bir rütbe adıdır."< Hun. *tura*, HWC., s. 124

8. 骨都候 gǔdūhóu "Hunlarda yabancı soylu aristokratların üstlendiği rütbe adı olup, Chanyu ve sağ-sol vezirin yardımcısıdır" < Hun. *gudu*, HWC., s. 124

9. **郭洛 guōluò** "kemer" < Hun. *qwağlag / qwağrag*, HWC., s. 127

10. **径路 jìnglù** " Hun kılıcı" < Hun. *king - luk* [Aslı anlamı "satır" dır < Tü. *qyng hrΛq*. Tü. *qïlïç*; *kilidji* " kılıç "tan geldiği de söyleniyor], HWC., s. 163

11. **骆驼 luòtuo** "deve" < Hun. *dada*, HWC., s. 219

12. **絡鞮 luòdī** "bir çeşit ayakkabı" < Hun. HWC., s. 219

13. **瓯脱 ōutuó** "1. sınır gözetim evi; 2. her iki tarafın egemenliğinde olmayan sınır arazi" <Hun.HWC., s. 263

14. **祁连 qílián** "gök, tanrı" < Hun. HWC., s. 283

15. 且渠 qiěqú "Hunlarda rütbe adı" < Hun. HWC., s. 287

16. **日逐 rìzhú** “Hun kağanlık sarayındaki görev unvanı” < Hun. (HWC., s 292)

17. 尸逐 shīzhú "Hunlarda rütbe adı"< Hun. HWC., s. 315.

18. **师比 shībǐ** "Hunlarda kullanılan, üzerinde serbi denilen hayvanın sembolü işlenmiş bir çeşit kemer” < Hun. *serbi*,HWC., s. 315

19. 屠耆王 túqíwáng "Hunlarda chanyudan sonra en yüksek rütbedir" < Hun. HWC., s. 346

20. **温禺鞮 wēnyúdī** "Hun kağanlık sarayındaki görev ünvanı" < Hun. HWC., s. 358

21. 吾斯 wǔsī “kağanlık sarayı" < Hun. HWC., s. 363

22. **鲜卑 xiānbēi** "1. aslında eskiden Siyanpilerin kutsal bildikleri, dolayısıyla onu kabile adı olarak kullandıkları bir çeşit hayvandır; 2. bu tür hayvanın sureti işlenmiş kemer" < Hun. *serbi* HWC., s. 371

23. 猩猩 xīngxīng "şempanze" < Hun. HWC., ss. 374-375

24. **烟支 yānzhī** "1. çiçek adıdır, 2. tütün çiçeğinden yapılmış, bayanların kullandıkları makyaj malzemesidir" < Hun. HWC., s. 381

25. **yānzhī** "Hunların evlenmiş kızlara verdikleri isimdir; 2. Han sülalesi döneminde Hunların kağanın hatununa verdikleri isimdir" < Hun. HWC., s. 381

26. **yùjiān** "Hunlarda rütbe adı" < Hun. HWC., s. 397

27. **斩将 zhǎnjiāng** "Hun kağanlık sarayındaki görev adı" < Hun. HWC., s. 403

28. 赀 zī "köle" < Hun. *ze*, HWC., s. 409

2. Türkçeden Çinceye Geçen Kelimeler

HWC.'de 52 kelime Türkçe kaynaklı gösterilmiştir. Bunların **屋利设 wùlìshè** hariç tümünün Türkçedeki orijinal şekli de gösterilmiştir. Bunlardan para anlamındaki "tenge" kelimesiyle bir tür çiçek adı olan "çambağ" kelimesinin Sanskritçe kökenli olduğu ifade edilmiştir. **琥珀 hǔpò** ve **萨宝 sàbǎo** kelimelerinin kökeni ise belirlenememiştir. Türkçeden Çinceye geçmiş kelimelerden **bì lì** "çalğı aleti"(XHC., 60), **箜篌 kōnghóu** "kopuz"(XHC., s. 648), **真珠 zhēnzhū** "inci"(XHC., s. 1467) bugünkü Çincede de kullanılmaktadır**.** Türkçe kaynaklı gösterilen kelimeler şunlardır:

1. 阿波 ā bō "rütbe adı" < Tü. *apa*, HWC., s. 1

2. 艾乌赤 àiwūchì "danışma bürosu"< Tü. *ayruçï*, HWC., s. 16

3. 爱登凝黎 àidēng nínglí "ay tanrısı"< Tü. *aï-tängr(*, HWC., s. 16

4. 巴儿思 bā’érsī "pars" < Tü. *bars*, HWC., s. 26

5. 觱篥 bìlì "Eski dönemdeki borulu çalğı aleti. Han sülalesi döneminde batı ülkelerinden girmiştir, Tang, Song sülalesi ziyafet müziklerinin önemli çalğısıdır"< Tü. *bäri / beri*, HWC., s. 44-45

6. 勃布 bóbù "pamuktan yapılmış kumaş" < Tü. *böz*, HWC.,s. 53

7. 伯克 bókè "beylik. Qing sülalesi döneminde Xinjiang (Doğu Türkistan) Uygur bölgesinde "beylik" tesis edilmiş olup, her derecedeki beylik babadan oğula miras kalma özelliğine sahiptir" < Tü. *bäg*, HWC., s. 53

8. 不儿忽惕 bùérhūtì "kartal" < Tü. *bürküt*, HWC., s. 56

9. 啜 chuò "rütbe adı" < Tü. *çor*, HWC., s. 67

10. 达干 dágān "Türklerde rütbe adıdır"< Tü. *tarqan*, HWC., s. 69

11. 登利 dēnglì "gök, ilah" < Tü. *tängri*, HWC., s. 77

12 匐你 fúnǐ "içki" < Tü. *bägni*, HWC., s. 108

13. 哥思哥油 gēsīgēyóu "kurt yağı" < Tü. *qasqïr yağ*, HWC., s. 116

14. 骨豽 gǔna "deniz ayısı" < Tü. *kuna*, HWC., ss.124-125

15. 合俱录 héjùlù " yiğitliği dolayısıyla itibar kazanmış kimse" < Tü. *älp külüg*, HWC., s. 136

16. 琥珀 hǔpò "bir çeşit süs taşı" < Tü. *xubix*. Suriyelilerin dilindeki *harpax*< Yunancadan geldiği, bir de Orta Çağ Farsçası (Pehlevice)ndaki *kahrupai*'dan geldiği söyleniyor. HWC., s. 141

17. 火不思 huǒbùsī "kopuz"< Tü. *qobuz / qûpûz*, HWC., s. 145

18. 芨芨草 jījīcǎo "bir çeşit bitki, hem yem olarak kullanılır, hem de sepet örülebilir "< Tü. *çi*, HWC., s. 147

19. 可敦 kèdūn "Eski dönemde Türklerde ve Moğollarda kağanların hanımlarına verilen hürmet adıdır" < Tü. *qatun*, HWC., s. 184

20. 可汗 kèhán "Eski dönemde Türklerin en yüksek hükümdarlarına verdikleri hürmet adı"< Tü. *qağan*, HWC., s. 184

21. 箜篌 kōnghóu "Eski dönemdeki telli çalğı aleti, küçükleri en az 5 telli, büyükleri en çok 25 telli olurlar" < Tü. *qobuz, qupuz*, HWC., s. 190

22. 阙律啜 quēlǜchuò "şerefli" < Tü. *külüg-çor*, HWC., s. 290

23. 若鞮 ruòdī "iyi, üstün yetenekli, saygı değer kimse" < Tü. *yaqçi, zaqçi*, HWC., s. 293

24. 萨宝 sàbǎo "Kuzey Qi, Sui, Tang sülaleleri döneminde zerdüşt din işlerine bakan memur" < Tü. *sarbov*, HWC., s. 295

25. 沙钵略 shābōlüè "rütbe adı" < Tü. *išbara*, HWC., s. 305

26. 设 shè "Türk ve Uygurlarda askeri rütbe adı" < Tü. *šad*, HWC., s. 310

27. 俟利发 sìlìfā "rütbe adı" < Tü. *iltäbir*, HWC., s. 326

28. 苏 sū "su" < Tü. *su*, HWC., s. 326

29. 娑墨 suòmò "sevimli" < Tü. *säbig, säbäg*, HWC., s. 330

30. 塔勒 tǎlè "söğüt ağacı" < Tü. *tal*, HWC., s. 335

31. 特勤 tèqín "Türk ve Uygur kağanlarının oğul ve kardeşlerinin üstlendikleri görev" < Tü. *tägin, tegin*, HWC., s. 341

32. 腾格 ténggé "Eski dönemde Türk ve Uygur bölgelerinde kullanılan madeni para" < Tü. *tanga, tängä* < Skr. *tanka*, Uyg. *tenge*, HWC., s. 342

33. toūshí "tunç" < Tü. *tuç*, HWC., s. 345

34. 秃鹿麻 tūlùmá "pamuktan yapılmış bir çeşit kumaş" < Tü. *turma*, HWC., s. 346

35. 吐屯发 tǔtúnfā "Türklerde memuri görev adı" < Tü. *tutunbat*, HWC., s. 347

36. 吐屯设 tǔtúnshè "Sui sülalesi dönemindeki Türklerde rütbe adı" < Tü. *tutunšad*, HWC., s. 347

37. 脱思高儿 tuōsīgā'ěr " av kuşatanlar"< Tü. *tosqawul*, HWC., s. 350

38. 乌沙克 wūshākè "küçük"< Tü. *ušaq*, HWC., s. 362

39. 邬落 wuluò "yük hayvanı" < Tü. *ulağ*, HWC., s. 363

40. 屋利设 wùlìshè "Sui sülalesi dönemindeki Türklerde rütbe adı" < Tü. HWC., s. 363

41. xiéyújiāsī "devletin bilgesi ya da danışmanı; insanların yol göstericisi" < Tü. *il ügäsi* [*il* "devlet; halk; yurt", *ügäsi* "akıllı, zekalı"], HWC., s. 373

42. 烟齐 yānqí "köle" < Tü. *ençi*, HWC., s. 381

43. 盐 yán "şarkı" < Tü. *yïr*, HWC., s. 382

44. yèluòhé "çevik, yiğit" < Tü. *elaha*, HWC., s. 385

45. 叶尔 yè'ěr "bölge, yer" < Tü. *yer*, HWC., s. 385

46. 叶护 yèhù "Türklerde rütbe adı" < Tü. *yabğu*, HWC., s. 385

47. 乙斤 yǐjīn " Türk kabile önderlerinin unvanı" < Tü. *irkin*, HWC., s. 388

48. 亦都护 yìdūhù "beş sülale on devlet dönemindeki Koço Uygurlarının önderi" < Tü. *idiqut* < *ïdiq qut* "kutsal hükümdar", HWC., s. 389

49. 玉兹 yùzī "kısım, taraf" < Tü. *yüz*, HWC., s. 397

50. 扎都尊 zhādúzún "hazırlık" < Tü. *yaptursun*, HWC., s. 401

51. 瞻匐 zhānfú "bir çeşit çiçek" < Tü. *çambag* [< Skr. *campaka*], HWC., s. 403

52. 真珠 zhēnzhū "inci" < Tü. *inçü*, HWC., s. 404

3. Siyanpiceden Çinceye Geçen Kelimeler

HWC.'de Siyanpiçe kaynaklı gösterilen kelimeler arasında 48 kelime Türkçe kökenlidir. Bunlar şunlardır:

1. 阿摩敦 āmódūn "anne". "modun, modun" şeklinde de yazılır. <Siy. *αβαγatun* HWC., s. 9

2. 阿真 ā zhēn "kral sarayındaki mutfak" <Siy., HWC., s. 14

3. 阿干āgān "kardeş, büyük, değerli" <Siy., HWC., s. 4

4. 拔列 báliè "köprü" <Siy., HWC., s. 32

5. 跋 bá "toprak" <Siy., HWC., s. 32

6. 比德真 bǐdézhēn "katip, yazıcı" <Siy. <Tü.- Mo. *bitigči(n); bitäkčin, pitäkčin*, HWC., s. 41

7. 叱奴 chìnú "kurt" < Siy., HWC., s. 65

8. 处 chǔ "kabul etmeyi ifade eden ünlemdir" <Siy., HWC., s. 66

9. 多白真 duōbáizhēn "piyade asker" <Siy. *tabaqčiin*, HWC., s. 87

10. 拂竹 真 fúzhúzhēn "menzil emini" <Siy., HWC., s. 106

11. 附真 fùzhēn "aristokratların mutfağı" <Siy., HWC., s. 109

12. 纥干 hégān "dayanak" <Siy., HWC., s. 136

13. 曷剌真 hélázhēn "süvari, atlı asker" <Siy.*allačin*, s. 137

14. 贺若 hèruò "sadık, bağlı" <Siy., HWC., s. 137

15. 候尼于 hòuníyú "talihlinin oğlu" <Siy., HWC., s. 139

16. 后 hòu "toprak" <Siy., HWC., s. 139

17. 可薄真 kěbózhēn "kapıcı" <Siy. <Tü.-Mo. *qabïğčï(n)* <Tü. qapuçı "kapıcı" (G. Doerfer, s. 536), HWC., s. 183

18. 可孙 kěsūn "kraliçe" <Siy. *khasun* <Tü. *qatun,* HWC., s. 184

19. 莫贺 mòhè "baba" <Siy., HWC., s. 246

20. 莫提 mòtí "müfettiş derecesinde bir memuriyet ünvanıdır" <Siy., HWC., s. 247

21. 木骨闾 mùgúlü “kel” <Siy., HWC., s. 249

22. 朴大真 púdàzhēn "hükümdarların giysilerine bakan kimse" < Siy. <Tü. *bögtäg* “Eski Türk aristokrat kadınlarının bir çeşit yüksek başlık”, HWC., s. 280

23. 乞伏 qǐfú “küçük oğul” <Siy., HWC., s. 284

24. 乞害真 qǐhàizhēn “cellat” <Siy., HWC., s 284

25. 乞万真 qǐwànzhēn “tercüme memuru” <Siy. <Mo. *kälmärčin* “tercüme memuru”, HWC., s. 284

26. 屈子 qūji “alçak” <Siy., HWC., s. 289

27. 桑乾 sāngqián “korunan yer” <Siy. *sagan*, HWC., s. 301

28. 是楼 shìlóu “yüksek” <Siy., HWC., s. 318

29. 俟汾 sìfén “ot” <Siy. HWC., s. 326

30. 俟勤地何 sìqíndìhé “bakan derecesinde bir görev unvanı” <Siy., HWC., s. 326

31. 索度真 suǒdùzhēn “koruyucu, koruma” <Siy. *saqdaqčiŋ, saqdučiŋ*, HWC., s. 331

32. 蹋 tà “Eski Siyanpilerin gök tanrıya tapmadan önce düzenledikleri bir çeşit tören” <Siy. *tag* <Tü. *tag,* HWC., s. 333

33. 铁弗 tiěfú “babası Hun, annesi Siyanpi olan insan” <Siy., HWC., s. 344

34. 秃发 tūfā “yorgan” <Siy., HWC., s. 345

35. 吐奚 tǔxī “eski, kadimi” <Siy., HWC., s. 347

36. 推寅 tuīyín “araştırmayı derinleştirmek” <Siy., HWC., s. 348

37. 托 tuō “toprak” <Siy., HWC., s. 348

38. 托铎 tuōduó “ne ilah, ne de insan olan mahlukat” <Siy., HWC., s. 348

39. 乌矮真 wū ǎizhēn “birliğe girecek olan yabancı soyadlıları idare eden memur” <Siy. *uaġaičin*, HWC., s. 360

40. 屋引 wūyǐn “ev” <Siy., HWC., s. 363

41. 咸真 xianzhēn “menzilhane süvarisi” <Siy. <Tü.-Mo. *yamči(n)* <Mo. *yam* “istasyon, durak”, *ĵam* “yol”, HWC., s. 371

42. 羊真 yángzhēn “memuriyet unvanı” <Siy., HWC., s. 383

43. 壹斗眷 yīdòujuàn “aydınlık”<Siy., HWC., s. 388

44. 宥连 yòulián “bulut” <Siy., HWC., s. 396

45. 郁若 yùruò “asalet unvanı” <Siy., HWC., s. 397

46. 折溃真 zhéhuìzhēn “yargıç” <Siy. *jilruaičin* <Tü.-Mo. *julura(lug)či* “memur”; Mo. *ĵarguči*, HWC., s. 404

47. 直勤 zhíqín “imparatorun yakınları” <Siy. *tägin* <Tü. *tägin* “imparator ailesinin evlatlarının üstlendikleri görev unvanı”, HWC., s. 406

48. 直真 zhízhēn “kendi milletinin iç işlerini idare eden yönetici” <Siy. *tägčin,* HWC., s. 406

4. Tuyguncadan Çinceye geçen kelimeler

HWC’de Tuyguncadan geçen bir kelime kaydedilmiştir.

1. **莫何 mòhé** “ “baba” <Tuy. *(a)bağa* <Tü. *bağa* “küçük”, HWC., s. 246

5. Uygurcadan Çinceye Geçen Kelimeler

HWC.'de 83 kelime Uygurca kaynaklı gösterilmiştir. Bunların 6'sinin Türkçe, 14'ünün Arapça, 14'ünün ise Farsça, 2'sinin Rusça, 1'nin Moğolca, 1'nin de Çince kökenli olduğu açıklanmıştır. Uygurca kaynaklı gösterilen bazı kelimeler köken itibariyle Uygurca değildir. Örneğin: *aptowa* (Far.), *barat* (Ar.), *dawaz* (Far.), *doğa* (Moğ.), *gugut* (Far.), *majan* (Ar.), *nezir* (Ar.), *sama* (Ar.), *sapayi* (Ar.), *satar, senem* (Ar.), *tembur* (Ar.), *wehpe* (Ar.). Bu kelimeler Uygurcaya yerleşerek Çinceye geçmiş kelimelerdir. 83 kelime içerisinde Türkçe kökenli olarak gösterilen 6 kelime de dahil toplam 33 Uygurca kelime bulunmaktadır. Kitapta Uygurcadaki kız ve bayanlara saygı ifadesi olarak kullanılan *hinim* kelimesi Farsça kökenli gösterilmiştir. Ancak buradaki *hinim* kelimesi *han-i-m* - *hanım* kelimesinden başka bir şey değildir. Dolayısıyla Türkçe kökenlidir. İki terkipli bazı kelimelerin biri yabancı kökenli, diğeri Türkçe kökenlidir. Örneğin: **阿奇木伯克 āqímùbókè "** hakimbeg "<Ar. *hakim*- tü. *beg*; **安巴尔其 ānbā’ěrqí** "ambarçi" <Far. *ambar*- Tü. *çi*; **普通抵项 pǔtōngdǐxiàng "**pütün dihan" <Tü. *pütün*- Far. *dihan*. Uygurcadan Çinceye geçen kelimelerden **坎儿井 kǎn’ěrjǐng** "yeraltı su kanalı" (XHC., s. 632), **坎土曼 kǎntǔmàn** " kazma " (XHC., s. 632), **náng** "ekmek" (XHC., s. 818), **qiāpàn** "ceket" (XHC., s. 906) Çincede de kullanılmaktadır. Uygurca kaynaklı gösterilen kelimeler şunlardır:

1. 阿不都瓦壶 ābùdūwǎhú “ ibrik" < Uyg. *aptowa*, HWC., s. 1

2. 阿吉 ājí "Demokratik reform hareketinden önce Uygur yüksek tabaka zatlarının isimlerinin sonuna ilave edilen hürmet adıdır ". < Uyg. *haji* < Ar. *hajji / hajj* " kutsal yere bakıp tapınan " < *hajja* " yola çıkmak, kutsal yeri ziyaret etmek", HWC., s. 5

3. 阿大 ādà " yaşça ve itibarca büyük kimse " < Uyg.~ Kaz. *ata* < Tü. *ata* " baba, ata ", HWC., s.2.

4. 阿尔切 ā’ěrqiē "Uygur feodal çiftliğindeki erkek uşak; ailedeki erkek köle" < Uyg. *elqi* (HWC., s. 4).

5. 阿克撒卡尔 ākèsǎkǎ’ěr " Uygur feodal çiftliğinin baş yöneticisi veya amiridir < Uyg. *aksakal*, HWC., s. 6

6. 阿娜 ānà " anne " < Uyg. *ana* < Tü. *ana*, HWC., s. 9

7. 阿奇木伯克 āqímùbókè " Qing Sülalesi dönemindeki Şincang Uygur bölgesinde şehir ve köy işlerini idare eden en yüksek yöneticidir " < Uyg. *hakim beg* [*hakim* < Ar. *hakim* " hükümdar ". *beg* < Tü.], HWC., s. 11

8. 艾捷克 āijiékè " keman" < Uyg. *ğijek*, HWC., s. 15

9. 安巴尔其 ānbā'ěrqí " Uygur feodal çiftliğinde ambarı idare eden insan " < Uyg. *ambarqi* [< Ar. *anbar* " depo " + Uyg. *qi* (isim yapan ek)], HWC., 18

10. 奥他克其 à tākèqí " ortakçı " < Uyg. *otakqi*, HWC., s. 24

11. 巴达木帽 bādámùmào "Üzerine badem çekirdeği şeklinde nakış işlenen Uygur şapkasıdır" < Uyg. *badam doppa* [*badam* < Far. *bādām*], HWC., s. 26

12. 巴拉特节 bālātèjié "Uygur, Tacik gibi milletlerin bayramı, yani yağlı kabak bayramıdır. Genellikle ramazan bayramından 45 gün önce yapılır. Her ev yağlı kabakları bir direğe bağlayıp ateşe verdikten sonra yere dökülenleri halk ayaklarıyla çiğner, böylece bela ve kazalardan kurtulduğuna inanır". < Uyg. *barat*, HWC., s. 28

13. 巴依 bāyī " servet sahibi " < Uyg. *bay* [< Tü. *bay*], HWC., s. 31

14. 巴扎 bāzhā"pazar"< Uyg. *bazar* [< Far. *bāzār* " bir çarşı"], HWC., s. 31

15. 拜卡尔抵项 bàikǎ'ěr dǐxiàng "toprak ağaları için çalışan çiftçi köle" < Uyg. *bikardihan* (*bikar* "boş, işsiz ", *dihan* " çiftçi") [< Far.], HWC., s. 34

16. 伯克 bókè " yönetici, ağa " < Uyg. *beg* [< Tü.], HWC., s. 53

17. 查拉克 chálākè " ağırlık ölçü birimi, yaklaşık 5 kiloya eşittir " < Uyg. *qarek* [< Far. " dörtte bir"], HWC., s. 62

18. 春吉(土屋) chùnjí(tǔwù) "Uygurların üzüm kuruttukları toprak ev, kerpiçle yapılır, havalandırılması için dört duvarı delikli yapılır". < Uyg. *qünqe*, HWC., s. 67

19. 达甫(鼓) dáfǔ (gǔ) "tef" < Uyg. *dap* [< Far. *tabiran* " tef "], HWC., s. 69

20. 达瓦孜 dáwǎzī " yüksek ip üzerinde yürüme, Uygurların geleneksel sporu. İpin bir ucu yaklaşık 30 metre yükseklikteki direğe bağlanır, diğer ucu yere çakılan bir kazığa yatay olarak bağlanır, gösterici eline aldığı uzun düz bir dayakla müzik eşliğinde ip üzerinde gösteri yapar" < Uyg. *dawaz*, HWC., s. 70

21. 刀朗(舞) dāoláng(wǔ) "Uygur halk dansı, genellikle festival ya da düğünlerde gösterilir" < Uyg. *dolan usuli* [*dolan* " Güney Xinjiang (Doğu Türkistan)'daki bir nehir isminden gelmedir], HWC., s. 75

22. 道阿 dào'ā "Eskide Uygur feodal üst tabaka zatlarının yanlarında bulundurdukları uşaklar" < Uyg. *doğa*, HWC., s. 75

23. 地待克 dìdàikè "çiftlikteki kadın uşak, cariye" < Uyg. *didek*, HWC., s. 79

24. 都阿 dūwǎ "dua" < Uyg. *doa* [Ar. *du'*ā], HWC., s. 84

25. 独他尔 dútā'ěr "iki telli saz" < Uyg. *dutar* [< *dut* " iki " + *tar* "tel" < Far.], HWC., s. 85

26. 巩乃斯种羊 gǒngnǎisīzhǒngyáng "ince yünlü koyun " < Uyg. *küneskoyi* [*künes* Kuzey Xinjiang (Doğu Türkistan)daki Künes ilçesi (Yani xin yuan xian)nin adından alınmadır]**,** HWC., s. 122

27. 古古提 gǔgǔtí "kükürt, kibrit" < Uyg. *gugut*, HWC., s. 123

28. 哈子伯克 hāzǐ bókè "Eski dönemdeki Uygur idareci, hakimbeğden bir kademe altındadır **"** < Uyg. kazbeg, HWC., s. 131

29. 海里木 hǎilǐmù "bayan, hanım"< Uyg. *hinim* [Far.], HWC., s. 133

30. 汗 hàn "1.1949'tan önce bazı yüksek tabaka Uygur erkeklerinin adlarının sonuna ilave edilen san; 2. Uygurların bayanları ifade etmede kullandıkları san, ismin sonunda kullanılır ". < Uyg. *han* [< Tü.], HWC., s. 134

31. 和卓 hézhuō "1. İslam sahabelerine, Muhammed'in soyundan gelenlere ve İslam ulemalarına, yani kutsal kişilere verilen hürmet sanı ; 2. Xinjiang (Doğu Türkistan) ve Orta Asya bölgesindeki feodal yüksek tabaka İslami zatlarının kendilerine verdikleri san, yani aristokrat" < Uyg. *hoja* [< Far. *huājah*], HWC., s. 136

32. **黑孜买提卡尔 hēizīmǎitíkǎ'ěr** "hizmetçi" < Uyg. *kizmetkar* [< Ar. *hidmat* veya Far. *hizmat* + Far. *kar* (yapım eki)], HWC., s. 138

33. 吉那孜 jínàzī "tabut " < Uyg. *jinaza* [< Ar. janāz], HWC., s. 150

34. 卡隆 kǎlóng " Eski Uygurların çalğı aleti, şekli kanuna benzer" < Uyg. *kalun*, HWC., s. 170-171

35. 坎儿井 kǎn'ěrjǐng "Uygur ve başka millet halklarının dağdaki kar sularıyla tarlayı sulamada kullandıkları su tesisidir, kuyular ard ardına sıralanacak şekilde kazılıp sonra dipten bir birleriyle bağlanarak yeraltı su kanalı haline getirilir " < Uyg. *kariz***,** HWC., s. 175

36. 坎土曼 kǎntǔmàn " kazma, çapa " < Uyg. *ketmen*, HWC., s. 175

37. 克依克卡 kèyīkèkǎ "yumurta sarısı ile undan yapılmış ince çörek" < Uyg. *kiyikqe***,** HWC., s. 189

38. 苦尔 kǔ'ěr " köle " < Uyg. *kul***,** HWC., s. 191

39. 库尔班节 kù'ěrbānjié " kurban bayramı" < Uyg. *kurban heyt* [< Ar. *'īd al-Qurbān*], HWC., s. 191-192

40. 玛江 mǎjiàng "Uygur ve diğer azınlık milletlerin kullandıkları süs eşyası, incileri ipe geçirmek suretiyle yapılan bir çeşit kolye" < Uyg. *majan*, HWC., s. 228

41. 买僧 mǎisēng " müezin" < Uyg. *mezin* [< Ar. *muazz(i)n*], HWC., s. 229

42. **买西热甫 mǎixīrèfǔ** "Uygur ve diğer milletlerin küçük çaptaki geleneksel eğlence partısı, genellikle kış sezonunda evlerde düzenlenir, katılımcılar genellikle erkeklerdi" < Uyg. *mexrep* [< Ar. *maşrab* "bar, yiyip içilen yer "], HWC., s. 229

43. 莫合烟 mòhéyān "sigara" < Uyg. *mohorka* [< Rus. maxopka], HWC., s. 246

44. 木卡姆 mùkǎmǔ "Melodi anlamına gelir, Uygurların münevver klasik halk müziği, 12 bölümlüdür, ' 12 makam ' diye adlandırılmıştır " < Uyg. *mukam* [muhtemelen < Far. *muq* "şarkı" + Tü. *an* " şarkı "], HWC., s. 249

45. 纳孜尔孔 nàzī'ěrkǒng" Uygur dansı " < Uyg. *nazirqum*, HWC., s. 253

46. 乃孜尔 nǎizī'ěr "Uygurların ölenlerin ruhu için düzenledikleri bir tür faaliyet, yakın kişiler davet edilip çeşitli milli yemekler yenir" < Uyg. *nezir*, HWC., s. 254

47. náng "ekmek" < Uyg. *nan* [< Far. *nān*], HWC., s. 255

48. 奴古拉 núgǔlā " davul " < Uyg. *nağra* [< Far.], HWC., s. 261

49. 皮皮 pípí " Uygurların nefesli çalğı aleti" < Uyg. *pipi*, HWC., s. 273

50. 皮然迪克 pírándíkè "Bir çeşit şekerli bisküvi; bisküvi; pasta ". < Uyg. *pranik, perendik* [< Rus. *pranik*], HWC., s. 273

51. 皮牙孜 píyází " soğan " < Uyg. *piyaz*; Kaz. *peyaz,* HWC., s. 273

52. 普通抵项 pǔtōngdǐxiàng " toprak ağalarına yıllık çalışan çiftçi" < Uyg. *pütün dihan* [*dihan* < Far.], HWC., s. 282

53. 琪曼朵帕 qímànduǒpà "Uygurlarda bir çeşit renkli çiçek işlenmiş şapka" < Uyg. *qimendoppa*, HWC., s. 283

54. qiāpàn "Uygur, Tacik gibi milletlerde erkeklerin giydikleri bir çeşit yakasız uzun ceket" < Uyg. *qapan,* HWC., s. 285

55. 热瓦甫 rèwǎfǔ "Uygurların telli çalğı aletidir. Güney Xinjiang(Doğu Türkistan)'dakisi yedi telli, Kuzey Xinjiang(Doğu Türkistan)'dakisi sadece beş telli olur" < Uyg. *rawap* [< Far. *rabāb*], HWC., s. 291

56. 柔巴依 róubāyī "Uygur klasik şiirindeki bir türdür. Çinlilerin dörtlüklerine benzer" < Uyg. *rubay* [< Far.], HWC., s. 292

57. 肉孜节 ròuzījié "ramazan bayramı" < Uyg. *Rozi heyt* [< Far. *Roza* < *roza* " perhiz "], HWC., s. 292

58. 萨巴伊 sàbāyī "Uygur çalğı aleti" < Uyg. *sapay*, HWC., s. 295

59. 赛的克 sàidìkè "Eskiden her bayramda çiftçi kölelerin camiye verdikleri buğday" < Uyg. *sedike* [< Ar. *sadaqa* " dilenciye verilen para "], HWC., s. 298

60. 赛乃姆 sàinǎmǔ "Xinjiang (Doğu Türkistan)'ın çeşitli yerlerine yayılan Uygur vs. milletlerin bir tür şarkılı dansı, bir kaç şarkının dansa uyarlanmasıyla meydana gelir" < Uyg. *senem*, HWC., s. 299

61. 沙朗木 shālǎngmù "selam" < Uyg. *salam* [< Ar. *salām* ' sağlam, barış ', İbranicedeki *shālām* (" barış") ile aynı kökten], HWC., s. 306

62. 沙律 shālǜ "öğreti" <Eski Uygurca. šazin, HWC., s. 306

63. 沙曼 shāmàn "Uygurların bir çeşit dansı" < Uyg. *sama*, HWC., s. 307

64. 沙他尔 shātā'ěr "Uygurların telli çalğı aleti. 13 telli olur" < Uyg. *satar,* HWC., s. 307

65. 索索 suǒsuǒ "Xinjiang (Doğu Türkistan) kumluklarındaki bir çeşit bitki, odun yapılır" < Uyg. *söksök*, HWC., s. 331

66. 塔卜 tǎbù "tabut" < Uyg. tawut [< Ar. tāwūt], HWC., s. 333

67. 塔兰其 tǎlánqí "Aslı anlamı ekicidir. Azadlıktan önceki Mançu döneminde İli'ye göç eden Uygur çiftçilerine verilen ad" < Uyg. *taranqi* [< Moğ. *tariyaçin* " çiftçi, tekil"; *tariyaçid* "çiftçiler, çoğul"], HWC., s. 334

68. 坛 tán "Eskide Xinjiang(Doğu Türkistan)'ın kuzey bölgesinde pırınç tarlasını ölçmede kullanılan birim, aşağı yukarı 20 dönümdür" < Uyg. *den* [< Çin. *dān, shi*, HWC., s. 337

69. 弹布尔 tánbù'ěr "Uygur çalğı aleti, tanbur**"** < Uyg. *tembur*, HWC., s. 337

70. 桶翁 tǒngwēng "yakasız uzun deri giysi**"** < Uyg. *ton* ; Kaz. *ton*, HWC., s. 345

71. 托勒 tuòlè "aristokrat, bey" < Uyg. *töre*; Kaz. *törê*, HWC., s. 349

72. 瓦甫地 wǎfǔdì "dini arsa" < Uyg. *wehpe*, HWC., s. 352

73. 乌麻斯 wūmásī "mısır unundan yapılan yemek" < Uyg. *umaq*, HWC., s. 362

74. 吾玛什 wǔmǎshí "mısır eriştesi" < Uyg. *umax* [muhtemelen < un + ax "yemek"ten], HWC., s. 363

75. 吾受尔 wǔshòu'ěr "İslamdaki dini vergilerden biri, yani dini hububat" < Uyg. *uxur, huxur* [Ar. *iuxur* "onda bir vergi"], HWC., s. 363

76. 线帕拉孜 xiànpàlāzī "pamuk ipi ya da kaba yün ipten dokulan kaba kilim" < Uyg. *palaz*, HWC., s. 371

77. 雅丹 yǎdān "kurak bölgelerde rüzgar nedeniyle oluşan bir çeşit yer şekli". Asıl anlamı "tehlikeli kaya " < Uyg. *yar*, HWC., s. 379

78. 雅克西 yǎkèxī "iyi, güzel" < Uyg. *yahxi*, HWC., s. 379.

79. 亚西姆塞斯 yàxīmǔsèsī "nasılsınız, iyi misiniz" < Uyg. *yahximusiz*, HWC., s. 381

80. 亚夏逊 yàxiàxùn "yaşasın" < Uyg. *yaxisun*, HWC., s. 381

81. 业切 yèqiē "Xinjiang(Doğu Türkistan)daki müslümanların aile fertleri öldükten yedi gün ve bir yıl sonra yapılan tören, hoca çağırılıp Kur'an okutulur ve yakınlarına hediye verilir" < Uyg. *yette* [Aslında " yedi gün" demektir], HWC., s. 384

82. 伊麻木 yīmámù "Xinjiang(Doğu Türkistan)da İslam dini görevlisi, namaz kıldıran kişi" < Uyg. *imam* [Ar. *imām* "yönetici, yol gösterici"], HWC., s. 386

83. 依勒克其 yīlèkèqí "yıllık çalışan" < Uyg. yillikqi, HWC., s. 387

84. 扎卡特税 zhākǎtèshuì "İslam dinindeki vergilerin biri" < Uyg. *zakat* [Ar. *zakāt* "vergi vermek, fakirlere pul para vermek"], HWC., s. 401

5. Kazakça'dan Çince'ye Geçen Kelimeler

HWC.'de Kazakça kaynaklı gösterilen 21 kelime bulunmaktadır. Bunların tümünün Kazakçadaki orijinal şekli verilmiştir. Bunlar arasındaki **拿吾肉孜节 náwúròuzījié** "nevruz" kelimesi Farsça kökenlidir. **冬不拉 dòngbùlā** "dombura" (XHC., s. 257) bugün Çincede de kullanılmaktadır. Kazakça kaynaklı gösterilen kelimeler şunlardır:

1. 阿肯 ākěn "Kazakların halk şairleri ve ozanlara verdikleri isim" < Kaz. aken, HWC., s. 6

2. 阿肯弹唱 ākěn tánchàng "Kazak halk şairlerinin atışması, bir ya da iki kişi dombura çalarak söyler, güftesi genellikle irticalen söylenir, ayrıca konuşma da vardır" < Kaz. *akendar aytese*, HWC., s. 6

3. 阿吾勒 āwǔlè "Kazaklarda kan bağına dayanan en küçük birlik, genel olarak bir hayvan sahibi aile ya da hayvan sahibi zenginleri temel alan, kan bağları yakın olan bir kaç aile veya ondan fazla aileden oluşur." < Kaz. *awel*, HWC., s. 13

4. 巴斯 bāsī "avul (kan bağına dayanan en küçük birlik) başı, belirli yetkileri vardır" < Kaz. *Base* < *bas*, HWC., s. 30

5. 包尔沙克 bào'ěrshākè "Kazaklarda yağda kızartılarak pişirilen bir çeşit yemek, una tuz ilave edilip hamur yapıldıktan sonra küçük parçalar haline getirilerek kızartılır" < Kaz. *bawersak*, HWC., s. 36

6. 标尔克 biào'ěrkè "Kazak ve Uygurların kışın giydikleri yuvarlak deri giysi" < Kaz. Uyg. *börik/bök* < Tü., HWC., s. 45

7. 别尔莱 bié'ěrlái "deri yen"< Kaz. *biyelay*, HWC., s. 46

8. 冬不拉 dòngbùlā "Kazakların milli çalğı aleti, koyun bağırsağından yapılan iki teli vardır" < Kaz. *dombra*, HWC., s. 83

9. 金特 jīntè "Kazaklarda bir yemeğin adı" < Kaz. *jent*, HWC., s. 162

10. 卡斯克 kǎsīkè " kurt" < Kaz. *kasker*, HWC., s. 172

11. 柯布斯 kēbùsī "Kazakların milli çalğı aleti " < Kaz. *kobez*, HWC., s. 180

12. 克孜苦瓦尔 kèzīkǔwǎ'ěr "yani 'kız kovalar', Kazak genç kız ve delikanlılarının çok sevdiği bir oyun. Bir çift genç kız ve erkek atlarına binerek koştururlar, dönüş sırasında kız erkeği kovalar ve kamçısıyla erkeğe vurur" < Kaz. *kez kuwar*, HWC., s. 189

13. 拿吾肉孜节 náwúròuzījié "Kazakların önemli bayramının adı, İslam takvimine göre aralık ayında yapılır" < Kaz. *nawerez*, HWC., s. 251

14. 斯布斯柯 sībùsīkē "Kazakların milli çalğı aleti, bir çeşit kısa klarnet" < Kaz. *sebezge*, HWC., s. 323

15. 塔睦尔 **tǎmù'ěr** "kardeş gibi olmak" < Kaz. *tamer*, HWC., s. 335

16. 套麻嘎 tàomágā "kartal şapkası, av kartalının başına konur, kartalı tutmaya yarar" < Kaz. *tomaga*, HWC., s. 339

17. 吐麻克 tǔmákè "Kazak ve Uygur erkeklerinin giydikleri teneke biçiminde yuvarlak şapka, tilki derisinden yapılır" < Kaz. Uyg. *tumak*, HWC., s. 347

18. 吾鲁 wǔlǔ "kabile, soy" < Kaz. *urew / uruw*, HWC., s. 363

19. 耶利 yēli "Kazakların kabile, sülale ve devlete verdikleri isimdir. Bazen "uruw" (uruk) da derler" < Kaz. *êl*, HWC., s. 384

20. 衣什克 yīshǐkè "Kazakların bağladıkları kumaşlı kemer" < Kaz. *ixik*, HWC., s. 387

6. Kırgızca'dan Çince'ye Geçen Kelimeler

HWC.'de 10 kelime Kırgızca kaynaklı gösterilmiştir. Kelimelerin Kırgızca şekli de verilmiştir. Bunlardan **密的支 mìdìzhī** 〈"katip" Çince kökenli "yazmak" anlamındaki "piet" kelimesinden türetilmiş ve tekrar Çince'ye verilmiştir. Kırgızca kaynaklı gösterilen kelimeler şunlardır:

1. 艾列切克 àilièqiēkè "Kırgız kadınlarının eskide başlarına bağladıkları beyaz kumaştan yapılan giysi" < Kırg. *elet tʃhek*, HWC., s. 15

2. 包糟 bāozāo "Kırgızların bir çeşit meşrubatı" < Kırg. *bozo*, HWC., s. 37

3. 加尔玛 jiā'ěrmǎ "Kırgızların bir çeşit meşrubatı" < Kırg. *dzarma*, HWC., s. 153

4. 克雅克 kèyǎkè "Kırgızların eski müzik aleti" < Kırg. *qhejaq*, HWC., s. 189

5. 库木孜(琴) kùmùzīqín "kopuz"< Kırg. *qhomuz*, HWC., s. 192

6. 玛纳斯奇 mǎnàsīqí "Mahsus Kırgız kahramanlık destanı 'Manas'ı söyleyen halk ozanı" < Kırg. *manastʃhe*, HWC., s. 228

7. 密的支 mìdìzhī "Kırgız hükümdarlarının saray katibi"< Kırg. *bitigçi*, HWC., s. 239

8. 纳仁 nàrén "Kırgızların sevdiği etli makarna" < Kırg. *naren*, HWC., s. 253

9. 切克满 qiēkèmǎn "Kırgızların deve yünüyle dokudukları bir çeşit kumaş"< Kırg. *tʃhekhmen*, HWC., s. 286

10. 乌拉奇克 wūlāqíkè "Kuzu kapışma yarışına katılan kişi"< Kırg. *ulaqhthe*, HWC., s. 361

7. Özbekçe'den Çince'ye Geçen Kelimeler

HWC.'de Özbekçe kaynaklı gösterilen kelimelerin sayısı 6'dır. Bunların Özbekçedeki orijinal şekilleri de verilmiştir. Yalnız bunlardan **萨玛瓦 sàmǎwǎ** "semaver" Rusça, **东布 dōngbù** "tembur" ise Arapça kökenlidir. Özbekçe kaynaklı gösterilen kelimeler şunlardır.

1. 艾特克 àitèkè "üzerine nakış işlenmiş çizme" < Özb. *ethik*, HWC., s. 16

2. 巴斜 bāxié "Özbeklerin bir çeşit halk dansı" < Özb. *başe*, HWC., s. 31

3. 东布 dōngbù "Özbeklerin milli telli çalğı aleti" < Özb. *thumbur*, HWC., s. 83

4. 库尔达克 kù'ěrdákè "patatesle yapılan etli yemek" < Özb. *qurdaq*, HWC., s. 192

5. 萨玛瓦 sàmǎwǎ "semaver" < *samawar* [< Rus. *samavar*], HWC., s. 297

6. 斜格乃 xiégénǎi "Özbeklerin çalğı aleti" <Özb. *şaqns*, HWCC., s. 373

8. Tatarca'dan Çince'ye Geçen Kelimeler

HWC.'de Tatarca kaynaklı gösterilen 3 kelime bulunmaktadır. Bunların orijinal şekilleri de verilmiştir. Bu kelimeler şunlardır:

1. 忽迷思 hūmísī "kımız"< Tat. *kumiz*, HWC., s. 140

2. 克儿西玛 kè'ěrxīmǎ "Tatarların bir çeşit içkisi" < Tat. *qheşma*, HWC., s. 184

3. 克赛勒 kèsàilè "Tatarlarda bir içecek çeşidi" <Tat. *khese*, HWC., s. 188

B. Dolaylı Olarak Çinceye Geçen Türkçe Kelimeler

Türkçeden doğrudan Çince'ye geçen kelimelerin yanısıra başta Moğolca olmak üzere Mançuca, Siyanpiçe, Kıtanca, Tibetçe, Tacikçe, Rusça, İngilizce gibi çeşitli diller aracılığıyla geçen kelimeler de bulunmaktadır. Bunları şu şekilde göstermeye çalıştık.

1. Moğolcadan Çinceye Geçen Türkçe Kelimeler

HWC.'de Moğolca kaynaklı olarak gösterilen kelimeler arasında 47 kelimenin Türkçe kökenli olduğu anlaşılmaktadır. Biz bunları G. Doerfer'in tesbitine dayanarak belirledik. Bu kelimeler şunlardır:

1. 阿尔斯郎 ā'ěrsīláng "arslan" < Moğ. *arslan*, HWC., s. 4. < Tü. arsalan, arslan (G. Doerfer, s. 522)

2. 阿尔泰 ā'ěrtài "altın" < Moğ. *altan*, HWC., s. 4. < Tü. altan, altun (G. Doerfer, s. 522)

3. 阿寅勒 āyínlè "aile, oba, köy" < Moğ. *ail,* HWC., s. 14. <Tü. ayil "komşuluk" (G. Doerfer, s. 523)

4. 爱兰 àilán"ayran" <Moğ. *ayirag,* HWC., s. 16. <Tü. ayirag "inek sütünden yapılmış kımız" (G. Doerfer, s. 523)

5. 安答 anda "and içmiş kardeş, arkadaş" < Moğ. *anda, and*, HWC., s. 18. <Tü. anda "yoldaş, arkadaş, dost" (G. Doerfer, s. 522).

6. 八鲁 bālǔ "gri" <Moğ. *boru*, HWC., s. 25. <Tü. boro "gri" (G. Doerfer, s. 525)

7. 巴嘎 bāgā "ordu. Qing sülalesi döneminde "xihu" diye adlandırılan nahiyeden küçük birimdir. Kurtuluştan sonra İç Moğolistan Özerk Bölgesindeki hayvancılık yapılan bölgelerde gelenekteki bu ad köy dereceli memuri kurum karşılığında kullanılmaktaydı. 1954'ten sonra Baga normal köyle eşit hale getirildi" < Moğ. *bag* [<Türkçe. *bag*], HWC., s. 27

8. 巴彦 bāyàn "servet sahibi, hayvan sahibi" <Moğ. *bayan, boyan*, HWC., s. 31. <Tü. (G. Doerfer, s. 524)

9. 拔都鲁 bádūlǔ "kahraman, savaşçi" < Moğ. *bagator, baatur*, HWC., s. 31. <Tü. bagatur, batur "kahraman" (G. Doerfer, ss. 523-524)

10. 别里哥 biélǐgē "akıl, bilge" < Moğ. *bilig* [<Türkçe. *bilig*], HWC., s. 46.

11. 孛 bó " şaman" < Moğ. *böke, böx* (konuşmada), HWC., s. 53. < Tü. böge(G. Doerfer, s. 525).

12. 孛阔 bókuō "savaşçı, güçlü, güreşçi" <Moğ. *böke, böx*(konuşmada), HWC., s. 53. <Tü. böke(G. Doerfer, s. 525).

13. 茶迭儿 chádié'ér "çadır" < Moğ. *çadir*, HWC., s. 62. <Tü. çatır(G. Doerfer, s. 527).

14. 达赖 dálài "aslında deniz anlamındadır. Çincede Tibetteki Lama dininin iki büyük yaşayan Buda'sının biri ünvanı olan 'Lama' (Üstad anlamındadır)ile birlikte kullanılır" < Moğ. *dalai*, HWC., s. 70. **<Tü. dalai "deniz" (G. Doerfer, s. 528).**

15. 答剌罕 dálàhǎn "askeri rütbe" < Moğ. *darxan*, HWC., s. 71. <Tü. darqan (G. Doerfer, s. 528).

16. 掇里班曲律 duōlǐbānqūlǜ "dört savaşçı" < Moğ. *dörben kuluk*, HWC., s. 89. dörben"dört" <Tü. (G. Doerfer, s. 528).

17. 俄木其 émùqí "doktor" < Moğ. *emç*, HWC., s. 90. <Tü. emçi "doktor" (G. Doerfer, s. 529).

1**8. 鄂拓克 ētuòkè** "kan bağına dayalı bir tür kabile. Qing sülalesi döneminde Cungarlar 24 otog'a ayrılmış, her otogda 1 ile 5 kadar kişi bulunmuştur" < Moğ. *otog*, HWC., s. 92. <Tü. otog"aile, soy, temel" (G. Doerfer, s. 534)

19. 哈罕 hāhǎn "imparator, yani kağan" <Moğ. *xagan, xan*, HWC., s. 129. <Tü. qan "hükümdar"(G. Doerfer, s. 535).

20. 哈剌 hālà "siyah, karanlık" < Moğ. *xar(a), kar(a)*, HWC., s. 130. <Tü. qara (G. Doerfer, s. 536).

21. 哈纳 hana " çadırın ağaçtan yapılmış duvarı" < Moğ. *xana*, HWC., s. 131. <Tü. qana "duvar kanadı"(G. Doerfer, s. 535).

22. 忽兀儿 hūwù'ér "kaman" < Moğ. *xugur, xuur*, HWC., s. 140. <Tü. qugurçi"kamançi"(G. Doerfer, s. 538).

23. 胡拨四 húbōsì "kopuz" < Moğ. *xubis, xubs* < Türkçe. *qobuz, qubuz*, HWC., s. 140.

24. 火你赤 huǒnǐchì "koyuncu, koyun çoban" <Moğ. *xoniçi*, HWC., s. 145. <Tü. qoñçi "çoban"(G. Doerfer, s. 537).

25. 吉木申 jímùshēn "meyva, yemiş, reçel" < Moğ. *jımıs, jimisen*, HWC., s. 150. <Tü. (G. Doerfer, s. 530).

26. 阔端赤 kuòduānchì "muhafız, koruma" <Moğ. *kötüçi, köteçi*, HWC., s. 195. <Tü. küd- "korumak"(G. Doerfer, s. 532)

27. 怯里马赤 qièlǐmǎchì "tercüman" < Moğ. *kelemürçi*, HWC., s. 287. <Tü. kelmeçi "tercüme"(G.Doerfer, s. 531)

28. 敏里 mǐnlǐ "bin" < Moğ. *mianga(n)*, HWC., s. 242. <Tü. (G. Doerfer, s. 533).

29. 怯薛 qièxuè "muhafız birliği, muhafız alayı" < Moğ. *kesig, keşigten*, HWC., s. 287. <Tü. (G. Doerfer, s. 531).

30. 萨日朗(花) sàrìlǎng(hua) "dağ çiçeği" < Moğ. *saraana*"çeçek", *saraalan* "çeçek", HWC., s. 297. <Tü. çeçek (G. Doerfer, s. 527).

31. 苏鲁克 sūlǔkè " "sürü, hayvan sürüsü" < Moğ. *süreg, sürüg*, HWC., s. 328. <Tü. sürüg "sürü"(G. Doerfer, s. 540).

32. 速鲁麻 sùlǔmá "raki" < Moğ. *sürme*, HWC., s. 329. <Tü. sorma(G. Doerfer, s. 540).

33. 塔里牙 tǎlǐyá " hububat" < Moğ. *tariy-a*, HWC., s. 335. <Tü. (G. Doerfer, s. 542).

34. 谈哈 tánhà "damga, mühür" < Moğ. *tamag(a),* HWC., s. 337. <Tü. (G. Doerfer, s. 541).

35. 探马赤 tànmǎchì "deveci, deveye bakan" < Moğ. *temegeçi*, HWC., s. 338. temegen < Tü. (G. Doerfer, s. 542).

36. 腾戈里 téng gē lǐ " gök, tanrı" < Moğ. *teñri, teñgeri*, *tegri* <tü. *teñri*, HWC., s. 342.

37. 图们 túmén "tümen, on bin" < Moğ. *tumen* < Tohar. *tmam, tmane, tumane* < tü. *tümen*, HWC., s. 346. <Tü. (G. Doerfer, s. 544).

38. 斡脱 wòtuò "ortak, arkadaş, ticaret ekibi, tüccar" < Moğ. *ortok* < tü. *ortaq*, HWC., s. 360. <Tü. (G. Doerfer, 534).

39. 邬吉门 wūjímén "üzüm" < Moğ. *üjem*, HWC., s. 363. <Tü. üjüm (G. Doerfer, s. 545).

40. 昔剌 xīlà "sarı, yumurta sarısı" < Moğ. *sir(a), sar*, HWC., s. 367. <Tü. sarıg "sarı"(G. Doerfer, s. 539).

41. 札鲁花赤 zhālǔhùachì "yargıç" < Moğ. *jarguçi*, HWC., s. 402. <Tü. (G. Doerfer, s. 530).

42. 倚纳 yǐnà "uyumlu, sevilen kimse" < Moğ. *inag*, HWC., s. 389. <Tü. inag"samimi, dost"(G. Doerfer, 529).

43. 扎里赤 zhālǐchì "yarlıkçı, fermanı duyuran" < Moğ. *jarliğçi*, HWC., s. 401. <Tü. jarlig "karar name"(G. Doerfer, s. 530).

44. 扎鲁忽 zhālǔhū "dava" < Moğ. *jargu*, HWC., s. 401. <Tü. jargu " dava"(G. Doerfer, s. 530).

45. zhǎdā "yada(taşı)" < Moğ. *jada*, HWC., s. 402. <Tü. jada "yağmur büyüsü" (G. Doerfer, s. 530).

2. Mançucadan Çinceye Geçen Türkçe Kelimeler

HWC.'de Mançuca kaynaklı gösterilen kelimelerden 7'sinin Türkçe kökenli olduğu anlaşılmaktadır. Bu kelimeler şunlardır:

1. 阿里喜 ālǐxǐ "avı kuşatma" < Nüzhen* . *abalaci*, HWC., s. 7. <Tü. aba"av"(G. Doerfer, s. 521).

2. 爱星阿巴图鲁 àixīng'ā bātúlǔ "Qing sülalesi döneminde savaşta hizmet gösterip ödül kazanmış yöneticilerin adı" < Man. *aisingga baturu aisingga* " faydalı"; *baturu*"savaşçi, kahraman" anlamındadır] , HWC., s. 17. <Tü. batur (G. Doerfer, s. 524).

3. 谙达 āndá "arkadaş, ortak" < Man. *anda*, HWC., s. 21. <Tü. (G. Doerfer, s. 522).

4. 多罗 duōluó " tören, hak, kanuna uygun" < Man. *doro*, HWC., s. 87. <Tü. törö"hak"(G. Doerfer, s. 543).

5. 额尔沁 é'ěrqìn "elçi" < Man. *elcin* [<tü. *elči(n)*] , HWC., s. 90-91

6. 失鲁 shīlǔ "hayvan sürüsü" < Man. *suruk*, HWC., s. 315. <Tü. sürüg"sürü"(G. Doerfer, s. 540).

7. 兀主猛安 wùzhǔměng'ān "Qing sülalesi dönemindeki memuriyet ünvanı, binbaşı" < Nüzhen. *uju mingan*(*uju* "baş"; *mingan*"bin" anlamındadır), HWC., s. 364. mingen "bin" <Tü. (G. Doerfer, s. 533).

3. Kıtancadan Çinceye Geçen Türkçe Kelimeler

HWC.'de Kıtanca kaynaklı gösterilen kelimelerden 8'i Türkçe kökenlidir. Bunlar şunlardır:

1. 阿札割只 āzhágézhǐ "Liao sülalesi dönemindeki memuri görev adır" < Kıt. [< Tü. *ajaçi*], HWC., s. 14

2. 暴里 bào lǐ "Liao sülalesi döneminde kötü insanlara karşı nefret ifade eden kelimedir, asıl anlamı 'pars'tır < Kıt. [<Tü. *bars* "pars"], HWC., s. 38

3. 达剌干 dálàgān "Liao sülalesi dönemindeki memuri görev adır" < Kıt. *darkhan*, HWC., s. 69. <Tü. darqan(G. Doerfer, s. 528).

4. 打弼 dǎbì "saygı sunmak" < Kıt. *tabïg / tabuğ* < Tü. *tabuğ*, HWC., s. 71

5. 哈喇 hālǎ "kara, siyah" < Kıt. *khara* [Moğ. *Xara* "siyah" kelimesiyle ilgisi vardır], HWC., s. 130. <Tü. qara (G. Doerfer, s. 536).

---

* Nüzhen, Mançuların diğer bir adıdır.

6. 梅里 méilǐ "Liao sülalesi döneminde memuri görev adı"< Kıt. < Tü. *Buiruk* "vezir, aslında fermanı ileten memur anlamındadır", HWC., s. 233

7. 莫弗贺 mòfúhè "Liao sülalesi döneminde kabile şeflerine verilen ad" <Kıt. muhtemelen Türkçe *bağa* " küçük " olabilir, HWC., s. 246

8. 夷离堇 yílíjǐn "Kıtan kabilesinin siyasi ve askeri önderi" < Kıt. *irkin / erkin* < Tü. *irkin / erkin,* HWC., s. 388

4. Tibetçeden Çinceye Geçen Türkçe Kelimeler

HWC.'de Tibetçe kaynaklı gösterilen kelimelerden 3'ünün kökeni Türkçe ile ilgilidir. Bunlardan *emçi* Türkçe kökenlidir, ancak diğer ikisinin kökeni tartışmaya açıktır. Bunlar şunlardır:

1. 阿姆吉 āmǔjí "Lasa bölgesinde Tibetlerin doktorlara verdikleri ad" < Tb. emtçhi, HWC., s. 9, **<Tü. emçi "doktor"(G. Doerfer, s. 529).**

2. 古德里 gǔdélǐ "ipar" < Tb. *gou deri*, *gou* "koç", *deri* "koku" anlamındadır, Türk ve Moğol dil ailesinden geldiği söyleniyor, HWC., s. 123

3. 乌拉 wūlā "angarya" < Tb. *ula*, muhtemelen Farsçadır, Türkçe olduğu da söyleniyor, HWC., s. 361

5. Tacikçeden Çinceye Geçen Türkçe Kelimeler

HWC.'de Tacikçe kaynaklı gösterilen kelimelerden sadece 1'i Türkçe kökenlidir. Bu da şudur.

1. 乔洛克 qiáoluòké "Taciklerin giydikleri bir çeşit deri ayakkabı" < Tac. *t́horug* < Uyg. *qoruk*, HWC., s. 286

6. Rusçadan Çinceye Geçen Türkçe Kelimeler

HWC.'de Rusça kaynaklı gösterilen kelimelerden Türkçe kökenli olanlar 21'dir. Bunların kaynak dildeki orijinal şekilleri de verilmiştir. Bunlar şunlardır:

1. 阿尔申 ā ěrshēn "Rus ölçüsü, eski Ruslarda 0,71 metreye eşit uzunluk ölçüsü,< Rus. *arşın*, HWC., s. 4. bkz. STRY., s. 40)

2. 阿依尔 āyi'ěr "1. Altay bölgesinde oba; 2. Moğol göçmenlerinin yurdu; 3. Kırgız Cumhuriyetinde köy " < Rus. *ayıl*, HWC., s. 14. bkz. STRY., s. 41

3. 贝伊勒贝伊 bèiyīlèbèiyī "Orta çağ Osmanlı imparatorluğundaki valilere verilen ad" < Rus. *beilerbey*, HWC., s. 39

4. 别伊 biéyī "bey" < Rus. *bey*, HWC., s. 46. bkz. STRY., s. 74

5. 波加的尔 bōjiādi'ěr "savaşçı, yiğit, özellikle Rus halk rivayet ve destanlarındaki güçlü kahramanları gösterir" < Rus. *bogatır*, HWC., s. 48. bkz. STRY., s. 82

6. 布乍 bùzhà "boza" < Rus. *buza*, HWC., s. 60. bkz. STRY., s. 90

7. 禅格琴 chángéqín "Azerbaycanda bir çeşit telli çalğı" < Rus. *çeng*, HWC., s. 63. bkz. ATS., s. 198

8. 昌科布兹琴 chāngkēbùzīqín "Özbeklerde bir çeşit ağız kopuzu" < Rus. *çang - kobuz*, HWC., s. 64. bkz. STRY., s. 188

9. 杜塔尔 dùtǎ'ěr "Orta Asyada halk çalğı aleti" < Rus. *dutar*, HWC., s. 86. bkz. STRY., s. 129

10. 给亚克琴 gěiyàkèqín "Kırgızların bir çeşit çalğı aleti" < Rus. *kıyak*, HWC., s. 120. bkz. KS., s. 464

11. 基什拉克 jīshílākè "Orta Asyalıların köylere verdikleri bir ad" < Rus. *kışlak* <Tü. HWC., s. 148

12. 捷克曼 jiékèmàn "Kafkaslıların giydikleri bir çeşit ceket" < Rus. *çekmen* < Tü. HWC., s. 160.

13. 柯布札 kēbùzhá "Ukraynada eskiden kullanılan sekiz telli bir çeşit çalğı aletidir" <Rus. *kobza*, HWC., s. 180. bkz.STRY., s. 188

14. 科穆兹琴 kēmùzīqín "Kırgızların bir çeşit çalğı aleti" < Rus. *komuz* < Kırg. *qhomuz*, HWC., s. 182

15. 科培兹琴 kēpéizīqín "Kazakların bir çeşit çalğı aleti" < Rus. *kobız* < Kaz. *qhobez*, HWC., s. 182

16. 库贝兹琴 kùbèizīqín "Başkurdistan ve Tataristan Cumhuriyetlerinde yaygın olan bir çeşit ağız çalğı aleti" < Rus. *kubiz,* HWC., s. 191, bkz.. STRY., s. 188

17. 锵克琴 qiāngkèqín "Özbeklerin bir çeşit vurularak çalınan çalğı aleti" < Rus. *çank*, HWC., s. 286

18. 秋伊久克笛 qiūyījiǔkèdí "Türkmenlerin bir çeşit üfleyerek çalınan çalğı aleti" < Rus. *tyodyok*, HWC., s. 289. bkz. TDS., s. 663

19. 散图尔琴 sǎntú'ěrqín "Türkiye ve Kafkaslarda vurularak çalınan bir çeşit çalğı aleti" < Rus. *santur / santuri*, HWC., s. 300. bkz. TS.2., s. 1257

20. 司贝兹加笛 sībèizìjiādí "Kazak ve Kırgızların borulu çalğı aleti" < Rus. *sıbızga,* HWC., s. 321. bkz. KTS., s. 592

21. 塔尔琴 tǎ'ěqín "Kafkas ve Orta Asyada bir çeşit telli çalğı aleti" < Rus. *tar*, HWC., s. 334. bkz. ATS., s. 1106

22. 乌芦斯 wūlúsī "Eskide Moğolistan, Sıbırya ve Avrupa ile Rusyanın güney doğusundaki bazı kabilelerin oluşturduğu bir devlet teşkilatı" < Rus. *ulus* [< Türkçe], HWC., s. 362. bkz. STRY, s. 346

23. 乌宗达拉舞 wūzōngdálāwǔ "Azerbaycan halkının bir çeşit tek kişilik dansı" < Rus. *uzundara*, HWC., s. 362. bkz. ATS., 1172

24. 雅蕾舞 yǎlěiwǔ "Azerbaycan'ın bir çeşit halk dansı" < Rus. *yallı*, HWC., s. 379. bkz. **ATS., s. 1215**

7. İngilizceden Çinceye Geçen Kelimeler

HWC.'de İngilizce kaynaklı gösterilen kelimeler arasında Türkçe kökenli 9 kelime bulunmaktadır. Bunlar şunlardır:

1. 阿哈 āhā "Türkiye ve diğer İslam ülkelerinde önemli yetkililere verilen hürmet adı" < İng. *aga*, *agha* < Tü. *Agha* "sahip, efendi", HWC., s. 4

2. 拜兰节 bàilánjié "İslamda dini bayram" < İng. *Bairam* < Tü. *bäiram*, HWC., s. 34

3. 巴夏 bāxià "Eskide Türkiye ve Mısırda yüksek dereceli ordu ve memuri yetkililere verilen ad" < İng. *pasha, pacha* < Tü. *pāshā, bâshâ* (bâsh "baş, önder"), HWC., s. 31

4. 贝伊 bèyī "bey"< İng. *bey* < Tü. *bey*, HWC., s. 39

5. 布祖基琴 bùzǔjīqín "Yunan kökenli bir çeşit uzun saplı çalğı aleti" < İng. *bouzouki / bousouki* < Çağdaş Yunanca. *mpouzouki*, muhtemelen Türkçe'den gelmedir, HWC., s. 60

6. . **库鲁 kùlǔ** "kuruş, Türkiyenin para birimi" < İng. *kurus* < Tü., HWC., s. 192

7. 惹尼恰利(兵) rěníqiàlì(bīng) "yeni çeri "< İng. *Janizary / janizary ; Janissary / janissary* < Fr. *janissaire* < İt. *giannizzero* < Tü. *yenicheri*, asıl anlamı " yeni ordu" < *yeni-cheri* "ordu ", HWC., s. 291

8. 台伊 táyī "1. eskide Cezayirdeki yerli yetkililere verilen ad; 2. Kuzey Afrika İslam ülkelerindeki paşa "< İng. *dey* < Tü. *dāi* " dayı ", aslında büyüklere saygı ifadesiydi, HWC., s. 336

9. 托马 tūomǎ "tümen, on bin" < İng. *toman* < Far. *tūman* < Tü. *tūman* "çok, on bin", HWC., s. 349

Netice itibariyle, Çinceye doğrudan ve dolaylı olarak pek çok Türkçe kelime geçmiştir. Bazıları ise aslen yabancı kökenli olup önce Türkçeye girip yerleşmiş, daha sonra Çinceye geçmiştir. Ancak bu rakamları son ve kesin rakam olarak kabul etmemek gerekir. Çünkü konuyla ilgili etimoloji çalışmaları derinleştirilirse, bu rakamlar değişebilir. Biz bu rakamları Türkçeden Çinceye geçen kelimeler hakkında bir fikir vermek için gösterdik.

KISALTMALAR

Ar.	**:** Arapça
ATS.	**:** Seyfettin Altaylı, Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü, 1-11, Milli Eğitim Bakanlığı Yayını, İstanbul, 1994
bkz.	**:** bakınız
Çin.	**:** Çince
Far.	**:** Farsça
G. Doerfer	**:** Gerhard Doerfer, Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen, Band IV, Franz Steiner Verlag GMBH, Wiesbaden 1975.
Hun.	**:** Hunca
HWC.	**:** HANYU WAILAICI CIDIAN (Çince'deki Yabancı Kelimeler Sözlüğü), Shanghai Cishu Chuban She(Shanghai Sözlük Neşriyatı), 1984
İng.	**:** İngilizce
Kaz.	**:** Kazakça
Kırg.	**:** Kırgızca
Kıt.	**:** Kıtanca
KS.	**:** Yudahin, Kırgız Sözlüğü, 1-2,
KTS.	**:** Kazak Tılının Sözdigi, Ulttık Ğılım Akademiyası, Almatı, 1999
Man.	**:** Mançuca
Moğ.	**:** Moğolca

Özb. : Özbekçe
Rus. : Rusça
Siy. : Siyanpiçe
STRY. : E. N. Şipova, Slovar Tyorkizmov f Russkom Yazike, İzdatelstvo "Nauka" Kazahskoi SSR, Alma-Ata, 1976
Tac. : Tacikçe
Tb. : Tibetçe
TDS. : Türkmen Dilinin Sözlügi, Türkmenistan SSR Ilımlar Akademiyasının Neşriyatı, Aşgabat - 1962
TS. : Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu Basımevi, Ankara, 1988
Tü. : Türkçe
Uyg. : Uygurca
XHC. : XİANDAI HANYU CIDIAN(Çağdaş Çince'nin Sözlüğü), Shangwu Yinshu Guan, Pekin, 1986

Bazı işeretlerin ses değerleri:

q - ç (Uygurcada)
q - k (Özbekçede)
x - ş (Çince ve Uygurcada)
x - h (Diğer dillerde)
qh - k
dz – c
ɣ - ğ

Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi / Journal of Turkish World Studies,
Cilt: VI, Sayı 1, Sayfa: 103-111, İZMİR 2006.

ORTA ASYA ÜLKELERİNDEKİ ETNİK YAPININ BÖLGE GÜVENLİĞİNE ETKİLERİ

The Effects of Ethnic Structure in The Central Asia to the Region's Security

Hasan KARA*

Özet

Orta Asya olarak bilinen bölge Asya'nın merkezinde, Hazar Gölü, Rusya, Çin, Pakistan, Afganistan ve İran'ın arasında yer almaktadır. Sovyetler Birliği'nin dağılması ile burada beş yeni cumhuriyet ortaya çıkmıştır. Kazakistan, Türkmenistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ın oluşturduğu bu yeni cumhuriyetlerde değişik Türk topluluklarına ait guruplar nüfusun % 80'ini meydana getirmektedir. Yeraltı ve yer üstü kaynakları bakımından zengin olan Asya'nın bu bölgesinin kapladığı alan 4 milyon km²'yi, toplam nüfusu 50 milyonu geçmektedir. Rusya ve Çin gibi güçlü, Ortadoğu gibi karışık bir bölgeyle komşu olan ve Asya'nın içine sıkışmış bu kapalı coğrafya üzerinde; bölgesel ve dünya güçlerinin "Büyük Oyun" diye adlandırılan düşünceleri bulunmaktadır. Güçlü devletler amaçlarını gerçekleştirebilmek için bölgenin zayıf noktalarına yönelmek isteyeceklerdir. Orta Asya'nın en zayıf noktası ise; Sovyetler Birliği'nin 70 yıllık bir zamanda gerçekleştirdiği karışık etnik yapıdır. Hepsi Türk olan ve yaşadıkları bölgeye göre isim alan Özbek, Kazak, Kırgız, Türkmen, Tatar gibi guruplar buradaki her devletin içerisinde karmaşık bir dağılış göstermektedir. Günümüzde otoriter liderler tarafından yönetilen ve çok sesliliğe izin verilmeyen bölge ülkelerinde yakın gelecekte daha demokratik söylemlerle birlikte dış güçlerin etkisiyle etnik gurupların hareketlenme ihtimali yüksek gözükmektedir. Hafızalardaki tazeliğini koruyan Yugoslavya ve günümüzde karmaşık şekil almaya başlayan Irak örnekleri de bu görüşü kuvvetle desteklemektedir. Orta Asya'daki Türk Cumhuriyetleri yakın gelecekte etnik bir problem yaşamamak için uluslar arası arenada dengeli politikalar takip etmek ve kendi aralarında işbirliğini kuvvetlendirmek zorundadırlar.

Anahtar Kelimeler: Orta Asya, Türk Cumhuriyetleri, Etnik Yapı, Güvenlik

Abstract

The area known as the Central Asia lies in the center of Asia, among the Caspian Sea, Russia, China, Pakistan, Afghanistan, and Iran. As a result of the collapse of the Soviet Union, five new republics emerged here. In these new republics- Kazakhstan, Turkmenistan, Uzbekistan, Kirghizia, and Tajikistan % 80 of the population is composed of groups belonging to various Turk Societies. This part of Asia, which is rich in terms of natural sources, covers a land larger than 40 million km^2 and has a population of over 50 million. Regional and global powers have some ideas called "the Big Game" on this land, which is surrounded by two powerful countries, Russia and China, and by the Middle East, which has conflicts in it self. Powerful countries will want to go into the weak points of the land in order to materialize their aims and the weakest point of Central Asia is the complex ethnic structure caused by the U.S.S.R in a 70 years' time.All being Turks and named according to where they live, Uzbeks, Kazaks, Tatars, Kirghizes, range in population in each state. It is highly probable that the ethnic groups, being governed by authoritarian leaders for the time being, will act for their independence in a short future as a result of more democratic sayings and the influence of the other powers. Two examples, Yugoslavia, which still remains in our memories and Iraq, which is getting more and more conflicted today, strongly support this idea. Turk Republics in the Central Asia must have strong coordination among them selves and lead balanced policies in the international politics in order not to face problems emerging from ethnicity.

Key Words: Central Asia, Turk Republics, Ethnıc Structure, Securty

* *Yrd. Doç. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, Uşak Fen-Edebiyat Fakültesi.*

Orta Asya'nın Yeri ve Önemi

Eski dünya karalarından olan Asya kıtası, 44 milyon km²'lik yüzölçümü ile dünyanın en büyük kara parçası durumundadır ve dünya nüfusunun da 2/3'sine yakınını barındırmaktadır. Dünyanın en kalabalık iki ülkesi olan Çin ve Hindistan Asya kıtasındadır. Dünyanın en geniş alanlı devletlerinden Rusya ve Çin kıtanın toplam yüzölçümünün yarıdan fazlasını oluşturmaktadır.

Bir çok medeniyete ev sahipliği yapmış bulunan Asya kıtası tarihi devirlerden beri büyük yerleşmelere sahne olmuş, tarihin akışını değiştiren bir çok olay (Kavimler göçü gibi) bu coğrafyada cereyan etmiştir. Dünyanın en eski ticaret yollarından olan ve bölge ekonomisi ve gelişmesine önemli katkılar sağlayan İpek ve Baharat yolları, Asya'nın doğu yarısından başlamıştır. Yolları ve zenginliğinden dolayı tarihte bir çok hükümdar bölgeyle ilgilenmiştir.

Asya kıtasının merkezinde bulunan ve "Orta Asya" olarak bilinen unutulmuş bölge, Sovyetler Birliği'nin yıkılması, yeni devletlerin kurulması petrol, doğalgaz ve diğer zenginlik kaynaklarıyla yeniden dünya gündemine gelmiş ve dünyanın dikkatleri yeniden söz konusu sahaya çevrilmiştir.

Orta Asya coğrafi olarak batıdan Hazar Gölü ile başlamakta doğuda Çin'in batısındaki (Doğu Türkistan) Sincan bölgesinin doğusuna kadar devam etmektedir. Kuzeyde Rusya'nın güneyi ve Kazak bozkırlarından güneyde İran, Afganistan ve Pakistan'ın kuzey kesimlerini içine alacak şekilde uzanmaktadır (Şekil 1). Dolayısıyla Orta Asya; merkezinde Türkmenistan, Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ın yer aldığı "Türk Dünyası veya Batı Türkistan" ile bunun etrafında Hazar Gölü, Sincan (Doğu Türkistan), Güney Rusya, İran, Afganistan ve Pakistan'ın kuzey bölgeleriyle çevrili dünyanın en geniş ve en stratejik coğrafyasının adıdır.

Şekil 1. Orta Asya'nın Lokasyon Haritası.

Orta Asya'ya Merkezi Asya, İç Asya gibi isimler de verilmektedir. İngilizler bölge için akraba milletler topluluğu anlamında "Turcic", Ruslar "Türk Dilli Halklar", tabirlerini sıklıkla kullanmaktadırlar. Bölgeden "Türk Dünyası", "Batı Türkistan", "Türki Cumhuriyetler" gibi isimlerle de bahsedilmesi bu tabirleri kullanan devletlerin temenni ve arzularıyla ilgilidir (Kavuncu, 1998). Kuzey Amerika'ya Anglo Amerika, Güney Amerika'ya Latin Amerika, Kuzey Afrika'ya Arap Afrika'sı demek ne kadar doğru ise;

Orta Asya'ya "Türk Asya'sı" demekte en az onlar kadar doğru olacaktır. Zira buradaki topluluklara Kazak, Kırgız, Tacik, Türkmen, Özbek gibi isimler kullanmanın siyasi coğrafya açısından fazla önemi bulunmaz (Özdağ, 2001).

Orta Asya bölgesi; İslamiyet, Hıristiyanlık, Budizm, Hinduizm gibi dinlerin kesişme noktası olmasının yanı sıra, Türk, Çin, Fars, Slav, Hint medeniyetleri gibi büyük medeniyetlerin bir araya geldikleri tampon bir bölge durumundadır.

Burada yer alan Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Özbekistan, Tacikistan'la Hazar Gölü batısındaki Azerbaycan gibi nüfusun büyük kısmı Türk topluluklarından oluşan ve Sovyetler Birliği'nden ayrılarak bağımsızlıklarını kazanan genç devletler; bölgede üretilen petrol, doğalgaz (Mfa, 2004), altın ve değişik metallerle, pamuk, pirinç, buğday, ipek, koyun, kürk ve havyar gibi tarım ve hayvancılık ürünlerinin önemli kısmına sahip bulunmaktadırlar. Zengin yeraltı ve yer üstü kaynaklarının varlığı ve kaynaklarının nüfuslarına oranlandığında çok fazla olması dikkatleri Asya'nın kalbindeki genç cumhuriyetlere çekmektedir. Hazar Gölü'nün yüz yıldan uzun bir süredir petrol ve doğal gaz deposu olduğunun bilinmesi ve bu kaynakların bölgede yer alan devletler tarafından işletilmeye başlanması bölgeyi cazibe merkezi yaptığı gibi aynı zamanda ekonomik güç haline getirecektir.

2010 yılında Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'da 100-150 milyon ton petrol ve 100 milyar metreküp doğalgaz ihraç edilebileceği tahmin edilmektedir (Mfa, 2004). Ayrıca üretilen petrol ve doğal gazın muhtelif boru hatları ile dünya pazarlarına sunulması ve yeni alternatif boru hatlarının planlanması, yapılmaya başlanması ve bazılarının tamamlanarak işletilmeye başlanması pastadan daha büyük pay kapabilmek isteyen birçok batılı şirketi ve dolayısıyla devleti harekete geçirmiştir. Orta Asya'dan Avrupa'ya uzanan enerji yolunu Türkiye'ye kaptırmak istemeyen Rusya, boru hatlarının Novorossisk'te toplanarak Türkiye'nin devre dışında kalmasına çalışmaktadır. Yunanistan bile kendi ülkesine ulaşacak hatlar arzulamaktadır. İran bu hatların kendi topraklarından güneye gitmesini isterken, Afganistan ve Pakistan hatta Çin üzerinden hatların geçmesini savunan düşünceler (Cullen, 2002) bulunmaktadır.

Dünyanın dikkatini Orta Asya'ya çeken faktörler sadece yeraltı kaynaklarıyla sınırlı değildir. 2,5 milyara yaklaşan nüfusuyla dünya nüfusunun yarıya yakınını barındıran Çin ve Hindistan bu bölgeye komşu olduklarından kalabalık nüfus her zaman büyük pazar olma özelliğini korumaktadır. Her iki ülkenin de aşırı nüfusundan dolayı işsizliğin fazla olması, ucuz işçi çalıştırmaları ve bunun sonucunda dünya pazarlarına sunulan ucuz ürünlerle haksız rekabet oluşturmaları gelişmiş sanayi ülkelerinin ticaretini tehdit eder boyuta ulaşmıştır. Çin'in dünyanın en büyük homojen toplumu olması, Tayvan'ın yakaladığı başarıyı Çin'in de başarma şansının bulunması ve Çin'in taşma sahasının batıdaki Türk dünyasına doğru olma ihtimali (Özdağ, 2001) bölgeyi stratejik yönden biraz daha önemli hale getirmektedir.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla yeni ortaya çıkmış, kendi ayakları üzerinde durmaya çalışan ve dış politikalarını orta ve uzun vadeli belirleyememiş 50 milyon nüfuslu genç cumhuriyetler hem pazar olma özellikleri hem de Rusya başbakanlarından Primakov tarafından "Stratejik Üçgen" olarak adlandırılan Çin-Rusya-Hindistan yarı çemberinin tam ortasında bulunmaları dolayısıyla son yıllarda dikkatleri üzerlerine çekmektedirler.

Amerika Birleşik Devletleri'ne karşı yapılan "11 Eylül 2001" saldırılarının ardından dünyanın bir numaralı gündem maddesi haline gelen uluslar arası terör, çoğu zaman suskunluğunu muhafaza etse de muhtelif aralıklarla değişik türlerde eylemler şeklinde ortaya çıkarak hem adından söz ettirmekte hem de dünya gündemindeki önemini korumaktadır. 2003 yılında İstanbul'da gerçekleştirilen dış kaynaklı bombalı eylemler bu görüşün destekleyicisidir.

Son yıllara kadar hep Ortadoğu (Güneybatı Asya) kökenli kabul edilen uluslar arası terörün kaynak merkezi yakın geçmişte Ortadoğu'dan Orta Asya'nın güneyine doğru sıçramış ve bazı bölge ülkelerinin adı terörle sık anılır hale gelmiştir. 11 Eylül 2001 saldırılarının ardından topraklarına binlerce kilometre uzaklıkta olan ve güya güvenliği büyük tehdit altında bulunan dünyanın en süper askeri gücü

olan ABD öncülüğünde önce Afganistan'a hemen ardından Irak'a operasyonlar düzenlenmiştir. 150 binden fazla askerin kullanıldığı bu büyük müdahaleler bazı devletlerce desteklenmiş olmakla birlikte çok sayıda devlet, yapılan müdahalelere karşı çıkmıştır. Terörü önleme bahanesiyle başlatılan ve altında başka çıkar amaçları yatan operasyonlar bölge ülkeleri için güvenlikten ziyade adeta tehdit unsuru haline gelmiştir.

Hazar gölü çevresinde Azerbaycan-Ermenistan gerginliği hariç henüz çok önemli bir olay olmamakla birlikte, Kafkasların karışıklığı, Hindistan-Pakistan arasındaki Keşmir sorunu, Afganistan'ın her türlü müdahaleye rağmen düzelmeyen durumu, Çin'in Doğu Türkistan'a uyguladığı baskı, Rusya'dan tam bağımsızlık isteyecek olan özerk cumhuriyetler Orta Asya'yı adeta olası bir ateş çemberi ile kuşatmıştır.

Orta Asya'da Yaşanabilecek Etnik Sorunlar

Mackinder, Kara hakimiyet teorisinde Orta Asya'nın kuzeyini Kalp Sahası "Heartland", güneyini İç Hilal "Rimland" kabul ederek kalp sahasına ulaşmak için önce iç hilali ele geçirmek gerektiği görüşünü savunmuştur (Özey, 1996). Dünyanın herhangi bir bölgesine hakim olmak isteyen ve mevcut yönetimlerle sorun yaşayan güçlü devletler; buradaki devletleri birbirlerine düşürerek ve iç sorunlarla uğraştırarak zayıflatma, yıpratma, zaman kaybettirme, kaynaklarını azaltma, silah satma, petrol fiyatlarını istedikleri şekilde ayarlama gibi kendileri lehine bölge ülkeleri aleyhine faaliyetlere girişmektedirler.

Dış politika analizcileri önemli olayların dış politik kararlar oluşturmada büyük etkileri olduğunu vurgularlar (Hudson, 2002). Nitekim Irak-İran savaşı sırasında bu durum açıkça yaşanmıştır. Güçlü devletler hem savaşı sürekli körüklemişler hem de taraf olmuşlar, hatta İran'a açıkça karşı olan ABD gibi devletler gizlice silah satmışlardır. İran-Irak savaşı boyunca petrol fiyatlarını ayarlayan Opec devre dışı bırakılarak petrol fiyatlarının dibe vurmasıyla en büyük gelir kaynağı petrol olan İran, ekonomik yönden büyük darbe almıştır. Önümüzdeki yıllarda en büyük gelirleri petrol ve doğal gaz olacak Orta Asya devletleri için herhangi bir savaş veya iç karışıklık durumunda benzer oyunlar yeniden sahnelenecektir.

Dünya haritasına bakıldığında petrol rezervlerine sahip ülkelerle (gelişmiş ülkeler hariç) iç karışıklıklar veya uluslar arası sorunlar yaşayan ülkeler arasında büyük paralellik olduğu dikkatlerden kaçmamaktadır. Son yıllarda Ortadoğu'da İran, Irak, Kuveyt, S. Arabistan, Lübnan, Filistin, İsrail, Afrika kıtasında Libya, Cezayir, Nijerya, Gabon, Güney Amerika kıtasında ise Kolombiya ve Venezüella gibi devletler; karışıklıklara, darbelere, savaşlara veya iç çatışmalara sahne olmuşlardır.

Önemli petrol ve doğalgaz rezervlerine sahip olan ve kaynaklarını henüz dünya pazarlarına henüz sunmaya başlayan Orta Asya ülkelerinde yakın gelecekte bir takım iç karışıklıkların çıkma ihtimali bulunmaktadır. Churchill'in söylediği "Bir damla petrol bir damla kandan daha kıymetlidir" sözü modern sömürü metodu uygulayan devletlerin zengin petrol rezervine sahip ülkelerdeki arzularını ortaya koymaktadır. Bu bölgede çıkabilecek veya çıkarılabilecek karışıklıklara en geçerli nedenler arasında; etnik farklılıklar, sınır anlaşmazlıkları, Hazar Gölü'nün paylaşımı, uluslar arası teröre destek verilmesi ve sınır aşan sular sorunu gelmektedir. Bölge ülkelerine hükmetmenin en kolay yolu bu devletlerdeki etnik yapının çeşitliliğinden yararlanmaktadır. Etniklik; milli düzeyde ortak bir hayat biçimi oluşturulamadığı zaman mensup olunan millete karşı alt kimliklerin ortaya çıkması şeklinde açıklanabilir (Erkal 2001). Bölge ülkelerindeki etnik grupların dağılışına bakıldığında bu duruma uygun oldukları görülmektedir (Tablo 1.).

Orta Asya'daki 5 cumhuriyetin 50 milyonu bulan toplam nüfuslarının yaklaşık % 79'unu değişik Türk toplulukları meydana getirmektedir (Tika 1998). Ruslar, Ukraynalılar, Almanlar, Beyaz Ruslar, Ermeniler ve diğer grupların nüfustaki oranı % 21 civarındadır. Türklerin dışındaki nüfusun büyük çoğunluğunu Ruslar oluşturmaktadır.

Tablo 1. Orta Asya Çevresindeki Ülkelerde Nüfusun Etnik Guruplara Dağılışı*.

ÖZBEKİSTAN		**TÜRKMENİSTAN**		**KAZAKİSTAN**	
Etnik Grup	***%***	***Etnik Grup***	***%***	***Etnik Grup***	***%***
Özbek	72	Türkmen	77	Kazak	46
Rus	12	Özbek	9	Rus	35
Tacik	4	Rus	7	Ukraynalı	5
Kazak	4	Kazak	2	Alman	3
Tatar	3	Tatar	1	Tatar	2
Kırgız	1	Azeri	1	Diğer	9
Diğer	4	Diğer	3		
KIRGIZİSTAN		**AZERBAYCAN**		**TACİKİSTAN**	
Etnik Grup	***%***	***Etnik Grup***	***%***	***Etnik Grup***	***%***
Kırgız	60	Azeri	83	Tacik	64
Rus	16	Ermeni	6	Özbek	24
Özbek	14	Rus	5	Rus	5
Kazak	1	Lezgi	2	Kırgız	1
Tatar	1	Diğer	4	Diğer	6
Diğer	8				
AFGANİSTAN		**PAKİSTAN**		**İRAN**	
Etnik Grup	***%***	***Etnik Grup***	***%***	***Etnik Grup***	***%***
Peştun	40	Pencaplı	55	Farslar	55
Tacik	24	Sindli	13	Azeri	28
Hazara	19	Peştun	10	Arap	3
Özbek	9	Beluci	8	Türkmen	2
Türkmen	2	Afgan	5	Diğer	12
Diğer	6	Diğer	9		

Türk Dünyasında aynı soydan gelen ve aralarında hiç bir fark bulunmayan Türk guruplarının sistematik olarak karıştırılıp ortaya etnik kimlik adı altında ileri yıllarda sorun yumağı haline getirilmesi günümüzden ziyade, 70 yıllık Sovyet politikasının ürünüdür. Ruslar, siyasi sınırlarla bölgeyi böldükleri yetmiyormuş gibi Türk toplumlarını parçalayabilmek için birbirlerine yabancılaştırıcı politikalar benimsemişlerdir (Özdağ, 2001). 1957-1970 yılları arasında Kazakistan'ın bir çok bölgesini tarıma açarak buraya Rus, Beyaz Rus ve Ukraynalılar getirilmiştir (Milner 1993). Yerel kimlikleri hayata geçirerek bölgeyi uzun süre elinde tutmak isteyen Ruslar bölge ülkelerindeki toplulukları birbirlerinin içine sürgün ederek hem onların milli kültürlerini zayıflatmak hem de ileriye yönelik sorunlar yumağı hazırlama girişiminde bulunmuşlardır. Özbekler, Özbekistan'da nüfusun % 72'sini oluştururlarken, Tacikistan'da % 24, Kırgızistan'da % 14 ve Türkmenistan'da % 9'luk bir nüfus oranı meydana getirmektedirler (tablo 1, şekil 2). Türkmenistan diğer topluluklardan en az nüfus oranını barındıran ülkedir. Türkmenistan'da Türkmenlerden sonra sırasıyla Özbekler ve Ruslar gelmektedir. Kendi ülkesinde bazen azınlık durumuna düşen gurup Kazaklar olmuştur. Kazakistan'da nüfusun % 46'sını Kazaklar, % 35'ini Ruslar oluşturur. Kazakların doğum oranı Ruslardan daha fazla olduğu için Kazaklar azınlık durumundan zor kurtulmuşlardır.

Ruslar; Kazakistan, Özbekistan ve Kırgızistan'da ikinci, Türkmenistan, Tacikistan ve Azerbaycan'da üçüncü büyük nüfus gurubunu oluşturmaktadırlar. Orta Asya'yı etnik açıdan bu kadar karışık hale getirmek ve aralarına Rus, Ukraynalı, Kırımlı nüfus koyarak birbirleriyle iletişimleri koparma girişimi fazla başarılı olamamıştır. Orta Asya coğrafyasının yüzyıllar boyu Türk kültürü ile yoğrulması bunu sağlayan en önemli faktördür. Bölgenin etnik yapısı, Ortadoğu'daki gibi basit aşiret yapısına benzememektedir. Batılılar kendi ülkelerindeki benzer etnik durumları çağdaş milliyetçilik ile, Türk dünyasındaki farklılıkları ise kültürel çoğulculuk ve mevcut devletten ayrılma şeklinde ifade ederek

* Orta Asya çevresindeki ülkelerdeki nüfusun etnik guruplara göre dağılışında; Özey 1996, Avrasya Dosyası 1998, Edwars 2002, Aygazete 2003 ve Focus 2003 verilerinden yararlanılmıştır.

(Erkal, 2001) kendi guruplarını birleştirmeye, diğer toplulukları bölmeye yönelik ikiyüzlülük örneği sergilemektedirler.

Batılı devletlere göre bölmenin en önemli körükleyicilerinden olan etniklik ateşi Türk dünyasının etrafındaki çemberin en zayıf noktalarından olan İran-Afganistan-Pakistan hattında da çok belirgindir. İran nüfusunun % 55'ini Farslar, % 32'sini Türkler, % 13'ünü diğer guruplar oluşturur. Pakistan nüfusunda Pencaplılar % 55, Peştunlar % 10, Sindliler % 13'lük orana sahiptir. Afganistan ise etnik açıdan bölgenin en hassas yeridir. Nüfusunun % 40' Peştun, % 24'ü Tacik, % 19'u Hazara, % 9'u Özbek, % 2'si Türkmen ve % 6'sı diğer guruplardan oluşan Afganistan bu karışık yapısının sonucunda 15 yıldır iç savaşlara sahne olmuş ve iç istikrarını sağlayamamıştır (Edwars, 2002). İç karışıklık fırsatını iyi değerlendiren büyük terör gurupları buralarda barınma ve eğitim imkanı bularak yaptıkları eylemlerle dünyanın bütün dikkatlerini bölgeye yönlendirmişlerdir.

Etnik yapının birbiriyle girift şekilde karışması tesadüflerle açıklanamaz. Çünkü etnik karışıklık dünyanın her coğrafyasında istenildiğinde saatli bir bombaya dönüşebilmektedir. Etnik bomba, iyi ayarlandığında istenilen zamanda patlatılabilmektedir. Benzer olayların en güzel örneği eski Yugoslavya'da yaşanmıştır. Aynen Türk cumhuriyetlerindeki gibi Sırplar, Hırvatlar, Boşnaklar iç içe karıştırılmış ve uzun yıllar boyunca herhangi bir çatışma gün yüzüne çıkmamıştır. Otoriteyi tek başına sağlayan Mareşal Tito yönetimi, baskıcı rejimi sayesinde iç karışıklığa izin vermemiştir. Tito'nun ölümünün ardından dengelerin değişmesiyle gün yüzüne çıkan ve alevlenen etnik farklılıklar kısa sürede Balkanlar'ı kan ve gözyaşı gölüne çevirmiştir. Bunun son örneği uzun süre diktatörlükle yönetilen Irak'ta yaşanmıştır. Irak'ı yakın gelecekte etnik esasa dayalı olası parçalanmalar beklemektedir.

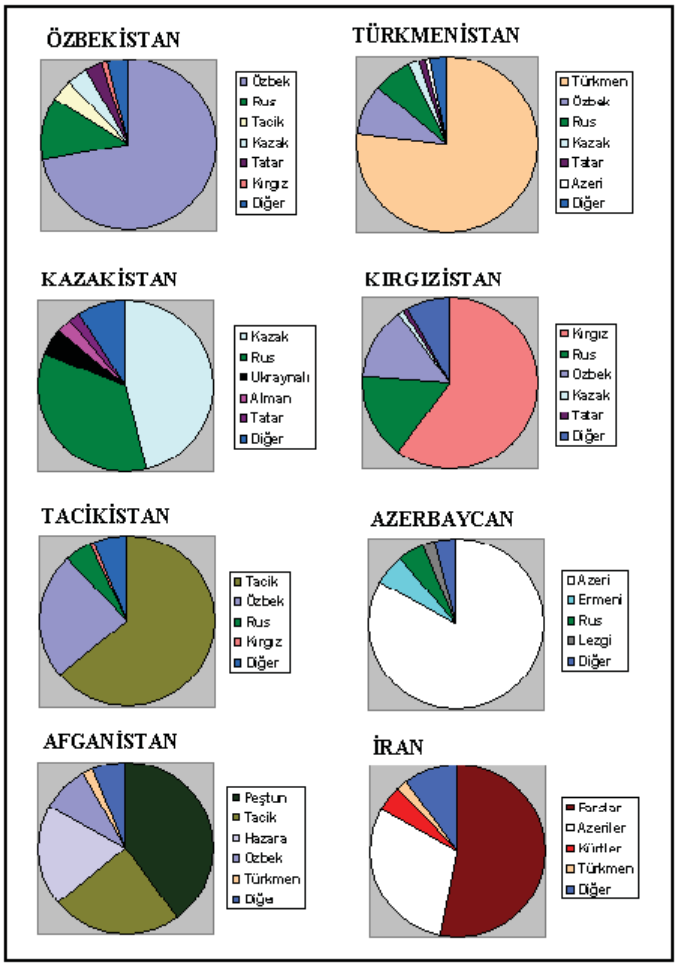

Şekil 2. Orta Asya Çevresindeki Ülkelerde Nüfusun Etnik Guruplara Dağılışı.

Asya'da kurulan yeni Türk cumhuriyetlerinde henüz gerçek anlamda demokratik bir yapı devreye sokulamamıştır. Türk devletlerinin çoğunun yöneticileri, aynı zamanda eski Sovyetler Birliği döneminin de yöneticileridirler. Bu devletlerin iç istikrarı hale eski oligarşik kadrolarca sağlanmaktadır (Akyol,1994). Ülkelerinde mutlak otorite olan, muhalefete şans tanımayan, çok seslilikten hoşlanmayan bu kadroların birer birer görevlerinden ayrılması ve bölgenin her geçen gün daha demokratik yapıya doğru ilerlemesi, yeni etnik seslerinde duyulmasına yol açacaktır. Genç cumhuriyetlerin henüz girmedikleri tehlikeli virajı kazasız olarak atlatmaları hayati önem arz etmektedir. Sonrasında Asya'nın merkezinde yeni bir sayfanın açılacağı kuvvetle muhtemeldir.

Bütün dünyada bölge için "Yeni Büyük Oyun" dan söz edilmektedir. Bir çok kesim tarafından kabul gören büyük oyun (Brzezinski,1998), Orta Asya'da sahneleneceğine göre, oyunun mekanı nereler olabilir?

Orta Asya etrafı kalın duvarlarla çevrili iç kale hüviyeti özelliğindedir. Kalenin kuzey duvarı baştan başa Rusya ile çevrilidir. Rusya hariç bu duvardan Orta Asya'ya geçmek mümkün gözükmemektedir. Doğudaki Çin seddi tarihi çağlardan beri sağlamlığını muhafaza etmektedir ve buranın da Çin dışında Orta Asya'ya geçit vermesi imkansızdır. Güneydoğudaki duvar kimsenin göze alamayacağı Himalayalarla örüldüğünden geçilmesi zordur ve Hindistan'ın kontrolündedir. Gerçi bu yol bir zamanlar İngilizler tarafından kullanılsa da İngilizlerin bölgedeki eski ağırlığı ortadan kalkmıştır. Her üç yönden bölgeye yönelebilecek tehditlerin aktörleri buraların ev sahipleridir. Orta Asya'ya düşünülen büyük oyun gelişmiş batılı ülkelerden gelecekse duvarın iki zayıf bölümü geçiş için müsait gözükmektedir. Birincisi batıdaki Kafkaslar, diğeri de güneydeki İran-Afganistan-Pakistan arasındaki bölümdür ki, her iki bölümdeki duvarın muhtelif yerlerinde çatlaklar bulunmaktadır.

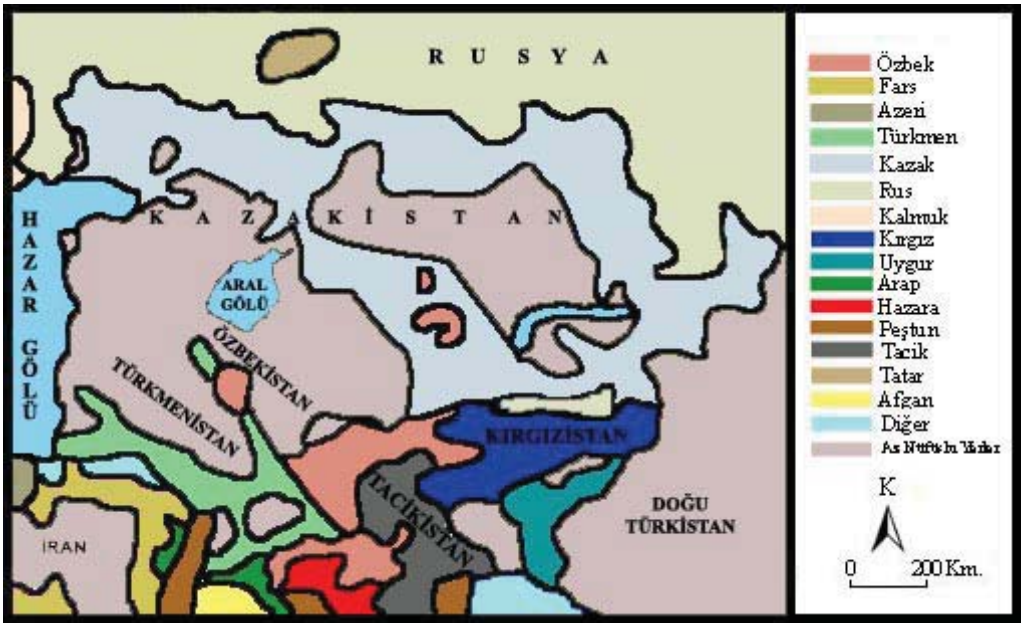

Şekil 3. Orta Asya Çevresindeki Ülkelerde Etno-Linguistik Gurupların Dağılışı*.

Orta Asya için uluslar arası ilişkiler açısından çok çeşitli senaryolar ileri sürülmektedir. ABD'nin alternatifsiz güç olmasını istemeyen Çin-Rusya yakınlaşması, Çin'e karşı ABD'nin Rusya ve Japonya ile ilişkilerini artırması, Çin-Hindistan-Rusya üçlüsünün yakınlaşması senaryolardan bazılarıdır (Kocaoğlu, 1997). ABD'nin Afganistan ve Irak müdahaleleri İngiltere'den tam destek almasına rağmen, Avrupa Birliği'nin bazı üyelerinden tepki almış ve nitekim Almanya-Fransa-Rusya ayrı bir cephe olarak

* Orta Asya'daki Etno-Linguistik gurupların dağılışı haritası; Milner 1993, Özey 1996, Cullen 2002 ve Edwars 2002 den yararlanılarak hazırlanmıştır.

belirmiştir. Hazar Gölünü "Hazar Denizi" şekline getirerek pastadan payını artırmak isteyen Rusya, kendisi gibi düşünen İran'la ilişkilerini sıkılaştırmıştır.

Sonuç olarak çok bilinmeyenli denkleme benzeyen yeri ve aktörleri belli olan Orta Asya'daki olası olumsuz gelişmelerin eksik olan sadece figüranlarıdır. Herkesin kendine göre senaryo hazırladığı bölgede buradaki devletlere düşen görev, figüran olarak rol almamaktır. Bunun için alınabilecek önlemlerden bazıları şöyle sıralanabilir:

- Bölge ülkelerinde demokratik yaşama en kısa sürede geçilmek suretiyle demokratikleşme virajı zarar görmeden atlatılmalıdır.
- Ağırlıklı olarak Rusya ile değil, bölgesel ve uluslar arası güçlerle de dengeli ekonomik ilişkiler kurulmalıdır.
- Balkan paktı, Sadabat paktı gibi daha önce denenmiş ve bölge ülkeleri arasında güven ve ilişkileri artırıcı "Türk Paktı" benzeri oluşumlar hayata geçirilmelidir.
- Uluslar arası ve bölgesel kuruluşlara üye olunarak dünya devleti olma yolunda hızlı adımlar atılmalıdır.
- Coğrafi sınırlar ve özellikle Hazar Gölü üzerinde sorun oluşturabilecek tehlikeli söylemlerden uzak durulmalıdır.
- Orta Asya devletleri ve komşu devletler arasında kültürel, askeri, siyasi ve ekonomik işbirlikleri artırılmalıdır.
- Türk ülkeleri arasında müşterek dil birliği, ortak sözlük, ortak okullar, bölgesel olimpiyat oyunları v.s. gibi konularda bütünleştirici çalışmalar yapılmalıdır.
- Türkiye'nin uluslararası tecrübelerinden daha fazla yararlanılmalıdır.
- Uluslararası gerginliğe yol açacak teröre destek olma ve uyuşturucu ticareti konularına gerekli önem verilmeli ve önlemler alınmalıdır.
- Etnik guruplar kesinlikle körüklenmemeli, yurtlarından edilmiş guruplardan problem oluşturanlar komşu devletlerin imkanları oranında mübadele yapılarak stabil hale getirilmelidir.

Rusya'nın tam kontrolünden çıkamamış ve dış arenada kendilerini destekleyecek müttefikleri olmayan Türk cumhuriyetleri; jeopolitik konumlarını değiştiremeyeceklerine, komşularından uzaklaşamayacaklarına ve kaynaklarını yok edemeyeceklerine göre bölgeyle ilgilenen güçlü devletlerle karşı karşıya gelmek zorunda kalacaklardır. Türkiye; kardeş devletleri kurtlar sofrasında savunacak ekonomik ve siyasi güce sahip değildir. Türkiye bulunduğu coğrafyanın en güçlü devleti olmasına rağmen, Orta Asya'nın kaderine etki edecek olayların altına imza atamamaktadır. Zaten Türkiye bu devletlerin bağımsız oldukları ilk yıllarda heyecanla "Türk" kimliğini öne çıkarmış, sonradan uluslar arası konjüktürün ve karşılıklı çıkar ilişkilerinin gereği politikalar izlemeye başlamıştır. Ancak Türkiye Avrasya jeopolitiğinde tecrübelerinin katkılarıyla bölgesel ağırlığını biraz daha artırmak durumundadır.

Orta Asya'yı güney ve batıdaki en zayıf yerinden Türkiye, İran, Azerbaycan, Afganistan ve Pakistan'ın içerisinde yer aldığı bir örgütlenme koruyabilecek olmasına rağmen bu pek mümkün görünmemektedir. ABD'nin müdahale yapacağı bölgelerde çok önceden hazırlıklar ve planlamalar yaptığı bilinmektedir. Bugün ABD'nin sahip olduğu hava ve askeri üsleri, müdahale yaptığı sahalarının yakınındadır. Bölgenin doğusunda açılan Amerikan üssü ileride olması muhtemel olayların adeta habercisidir. O halde genç devletler, Rusya, ABD ve Çin'in gücünü göz ardı etmeden dış politikalarını belirlemek durumundadırlar. Bütün süper güçlerin uzun vadeli büyük planlar yaptığı bölgede karışıklıklara ve olası bir müdahaleye meydan verilmemelidir. Çıkabilecek sorun sadece bölgeyi değil Türkiye'yi de içine alan geniş bir çemberi dolaylı olarak etkileyecektir.

Kaynaklar

- Akyol, Taha, *Azerbaycan Sovyetler ve Ötesi,* Burak Yayınevi, İstanbul 1994.
- Allen, Thomas- B., Sincan, *National Geographic*, Temmuz 2002 s. 120-151.
- Brzezinski, Zbigniev, *Büyük Çöküş,* Çeviren Gül Keskil-Gülsev Pakkan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1994.
- Brzezinski, Zbigniev, *Büyük Satranç Tahtası*, Sabah Kitapları, İstanbul 1998.
- Cullen, Robert, Hazar Denizi, *National Geographic*, Şubat 2002 s.120-153.
- Edwars, Mike, Orta Asya Dünyaya Açılıyor, *National Geographic*, Şubat 2002 s.160-177.
- Erkal, Mustafa, Zihinlerdeki belirsizlikler: Etniklik ve Kimlik, *Türkiye ve Siyaset Dergisi,* Sayı:Kasım-Aralık 2001.
- Hessler, Peter, Çin'in Kadim Geçmişinin Yeni Hikayesi, *National Geographic* Temmuz 2003 s.36-55.
- Hudson, V.M.-Vore, C.S., *Uluslararası İlişkilerin Psikolojisi,* (Derleyenler Erol Göka-Işık Kuşçu), Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara 2002.
- Kavuncu, Orhan, *Türk Dünyası Genel Bakış,* Selçuklu Vakfı Yayın No:2, Ankara 1998.
- Kocaoğlu, Mehmet, *Pero-Strateji,* Türkeli Yayınları, Ankara 1997.
- Milner, Robin, *Rusya ve Sovyetler Birliği Tarihi,* Çeviren Metin Çulhaoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul 1993.
- Mütercimler, Erol, *21 Yüzyıl ve Türkiye Yüksek Strateji,* Erciyes Yayınları, İstanbul 1997.
- Oktan, Pulat, Sincan ve Uygurlar, *National Geographic,* Temmuz 2002 s.152-157.
- Özdağ, Muzaffer, *Türkiye ve Türk Dünyası Jeopolitiği Üzerine,.* Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara 2001.
- Özey, Ramazan, *Türk Dünyası,* Özeğitim Yayınları No:11, İstanbul 1996.
- Pauw F. De, *Turkey's Policies İn Transcausia Contested Borders İn The Caucasus,* Brüksel 1996.
- Tika Avrasya Dosyası, *Türk Dünyası Özel Sayıları*, Ankara 1998.
- Yanar, Savaş, *Türk-Rus İlişkilerinde Gizli Güç Kafkasya,* IQ Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2002.
- www. Aygazete.com/Türk Dünyası. 2003.
- www. Focusdergisi.com.tr/kültür/20364, 2003.
- www. Foreigntrade.gov.tr./ead/ekonomi/sayi%2011/dpp.htm. 2003.
- www. Mfa.gov.tr./turkçe/gruph/hh/bölüm8.htm.2004.